

VPRAŠANJE PRIKLJUČITVE ZASEDENIH SLOVENSКИH POKRAJIN NEMŠKEMU RAJHU

Tone Ferenc*

UDC 341.223.2(430:497.12)“1941/1943“

Tone FERENC, senior research associate, Institute for the History of Labour Movement, 61000 Ljubljana, Yu: THE QUESTION OF THE ANNEXATION OF THE SLOVENE PROVINCES TO THE THIRD REICH.

On the basis of new material the author discusses the question of the annexation of the occupied Slovene provinces (Lower Styria and Upper Carniola) to the Third Reich, establishing the reasons for the postponement of the annexation. The paper establishes that legal and technical reasons were decisive for the first two postponements and the national war of liberation for the third and final postponement.

1. Dosedanja obravnava in ugotovitve

Med osrednjimi vprašanji zgodovine nemške okupacije in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem je tudi vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin, tj. Spodnje Štajerske in Gorenjske, nemškemu rajhu. Zato je razumljivo, da so si posamezni raziskovalci tega obdobja naše narodne zgodovine postavljali to vprašanje in poskušali nanj odgovoriti na temelju dostopnih jim virov. To poslednje poudarjam zaradi tega, ker je v novejši oziroma sodobni zgodovini tako, da je izid raziskave ali odgovor na postavljeno vprašanje zelo odvisen od dostopnosti in poznavanja virov.

Če ne upoštevam tistih piscev, ki so se v svojih člankih dotikali vprašanja priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu in pri tem enostavno prevzemali ali brez utemeljitve zavračali izsledke drugih raziskovalcev, potem gre predvsem za tri raziskovalce, ki so si v svojih razpravah prizadevali odkriti čimveč neznanega in odgovoriti na nerešena vprašanja. Pri tem naj poudarim, da ti raziskovalci navedenega vprašanja niso obravnavali ločeno drug od drugega, temveč drug za drugim, pri čemer so bili drugima dvema za temelj znanstveni izsledki prvega.

Potem ko je Mirko Brolih v nekem svojem elaboratu opozoril komisijo za ugotavljanje zločinov¹, da je nemški okupator pripravljajl priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, a je ni nikdar izvedel, si je univ. prof. dr. Metod Mikuž v svoji obsežni razpravi „Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev

* Dr. Tone Ferenc, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Trg revolucije 1.

1. Kopija v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam arhiv MNOM), fond komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev v Severovzhodni Sloveniji.

Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu² prizadeval prikazati vzročno zvezo med narodnoosvobodilnim bojem in odložitvijo priključitve slovenske Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu. V prvem delu razprave (str. 733-748) je dr. Mikuž podal „pregled in opredelitev nacionalsocialističnih okupacij“ od leta 1938 do 1941, medtem ko je v drugem delu (str. 749-767) pregledno orisal okupacijsko zakonodajo v letu 1941, delo Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze ter zlasti na temelju podatkov iz zapisnikov štabnih razgovorov funkcionarjev nemške civilne uprave v Mariboru oziroma Gradcu odgovoril na vprašanje, zakaj je nemški okupator odložil priključitev navedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, in sicer najprej s 1. oktobra na 1. november 1941 in nato za nedoločen čas. Njegov sklep je, „da je prav NOB naših narodov, in slovenskega še posebej, toliko vplivala na dokončno odločbo Berlina, da ne čas ne obe deželi še niso bili „godni“ za priključitev.“³ V povzetku te svoje razprave je dr. Mikuž na postavljeno vprašanje, zakaj do predvidene priključitve ni prišlo, odgovoril takole: „Avtor meni, da je odgovor na vprašanje tesno zvezan s poživiljenimi partizanskimi akcijami v Gorenjski in Spodnji Štajerski, ki so oktobra in novembra 1941 naraščale tako, da je sredi decembra 1941 nastalo osvobojeno ozemlje v Gorenjski. Vsi ti dogodki so preprečili priključitev v letu 1941.“⁴ Svoje ugotovitve iz te razprave je dr. Mikuž povzel tudi v prvi knjigi svojega obsežnega „Pregleda zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji“.⁵

Osnovnemu Mikuževemu sklepu ni mogel ugovarjati noben raziskovalec, pač pa so nekateri pisci hote ali nehote prezrli njegove ugotovitve in še naprej trdili, da je nemški rajh anektiral Spodnjo Štajersko in Gorenjsko.

Sam sem v vseh svojih razpravah in člankih o vprašanih nemške okupacije v Sloveniji – pri čemer pa se nisem posebej ukvarjal z vprašanjem priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu – vedno upošteval Mikužev osnovni sklep, da je bil narodnoosvobodilni boj glavni razlog za poslednjo odločitev priključitve Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu. Ugovarjal sem le njegovi trditvi, da je tudi v odložitvi priključitve od 1. oktobra na 1. november 1941 iskati vzrok v narodnoosvobodilnem boju, ter skušal ugotoviti natančnejši datum Hitlerjevega sklepa o daljši odložitvi priključitve. V svoji obsežnejši razpravi o narodnoosvobodilnem boju na Gorenjskem (decembra 1941) in januarja 1942⁶ sem na temelju novih virov, ki sem jih dobil v osrednjem nemškem arhivu v Potsdamu, opisal obravnavo prvega osnutka Hitlerjevega ukaza o priključitvi, ugotovil, da so v njem kar dvakrat spremenili določbo, kdaj se uvede nemško pravo v Gorenjski, opozoril: „Ni znano, zakaj so dvakrat spremenili določbo v osnutku ukaza o priključitvi, ki naj bi ga podpisal Hitler, in zakaj so vprašanju, ali naj na Gorenjskem uvedejo nemško pravo ob ali po priključitvi, posvečali takšno

2. Zgodovinski časopis (Kosov zbornik), letnik VI–VII/1952–1953, str. 733–767, navajam: Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev.

3. Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 765.

4. „There is the question: Why did Hitler not sign the decree scheme already set up? The autor thinks the answer to the question is strictly connected with recommencing actions of partizans in Upper Carniola and Lower Styria and increasing by October and November 1941 so as to constitute, in the middle of December 1941, even a Liberated Territory of Upper Carniola. By all those events the planned annexation, in 1941, is prevented.“ (Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 767)

5. M. Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. knjiga, Ljubljana 1960, str. 267–270 (navajam: Mikuž, Pregled zgodovine NOB, I).

6. Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem januarja 1942. TV 15, 28. 5. – 1. 10. 1968 (navajam: Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem).

pozornost. Problem je bila torej Gorenjska in menim, da ne bo držala trditev dr. Mikuža, da je odložitvi priključitve vzrok ponovna oživitve partizanskih akcij na slovenskem Štajerskem, kot ne drži, da bi Gorenjsko nameravali priključiti nekoliko pozneje kot slovensko Štajersko, kar je pomanjkljiva interpretacija izjave dr. Wetzsa na štabnih razgovorih v Gradcu, 10. oktobra 1941. Menim, da je bil eden temeljnih razlogov za odložitve priključitve res zakonsko-tehničen.⁷ Tudi razlogi za drugo odložitve priključitve, to je s 1. novembra na neki bližnji, vendar do nedavnega še neugotovljen datum, ki jih je navedel dr. Mikuž v svoji razpravi (napad Štajerskega bataljona na Šoštanj), se mi niso zdeli zadostni in sem opozoril še na nekatere druge partizanske akcije, ki bi jih kazalo upoštevati. In končno sem glede natančnejšega datuma daljše odložitve priključitve opozoril na izjavo šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja v ljubljanskih zaporih ter povezal njegov obisk pri Hitlerju 22. januarja 1942 s sporočilom nemškega notranjega ministrstva 5. februarja 1942 o nadaljnji odložitvi priključitve.⁸ V novi razpravi o okupacijskih sistemih v Sloveniji 1941-1945⁹ sem glede obravnave vprašanja uvedbe nemškega prava v Gorenjski ob pripravah na priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, postavil tako domnevo. „Ni sicer podatkov, zakaj je bilo vprašanje uvedbe nemškega prava na Gorenjskem tako sporno, morda smemo domnevati, da so s poznejšo uvedbo nemškega prava nameravali še za nekaj časa, dokler ne bi rešili t. i. nacionalno-političnih vprašanj tudi na Gorenjskem, zlasti vprašanja deportacij Slovencev (...), ohraniti izreden položaj šefa civilne uprave, ki je lahko izdajal odredbe, zlasti še glede utrjevanja nemštva, ne da bi se oziral na kakršnekoli zakone in odredbe.“¹⁰

Svoje poglede in ugotovitve glede vprašanja priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu je razložil tudi Hubert Schara v svoji razpravi o nekaterih vprašanih nacistične okupacijske politike v zasedeni slovenski Štajerski in Gorenjski.¹¹ V prvem delu razpravlja o smernicah in posegih nacistične Nemčije v Sloveniji v okviru njenih, tj. nemških osvajalno-priključevalnih teženj, v drugem o vprašanju, zakaj je izostala predvidena formalna priključitev Štajerske in Gorenjske rajhu, medtem ko v tretjem delu na kratko riše potek zasedbe in postopen razvoj v vzpostavljanju okupacijskih oblasti oziroma izgradnjo uprave v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah. Na tem mestu nas seveda zanima le drugi del Scharove razprave ali odgovor na vprašanje, zakaj je nemški okupator odločil že predvideno priključitev slovenske Štajerske in Gorenjske rajhu, medtem ko v tretjem delu na kratko riše potek zasedbe in Gorenjske rajhu. Schara meni, da so bili problemi, do katerih je prišlo na področju zakonske tehnike, neposreden vzrok, da je bila priključitev, predvidena sprva za 1. oktober in nato za 1. november 1941, ponovno prestavljena na kasnejši datum. Odgovarja tudi na vprašanje, zakaj je imelo takšno vlogo vprašanje, ali naj nemško pravo uvedejo v Gorenjski ob njeni priključitvi nemškemu rajhu ali šele po njej. Kar sem jaz postavil kot rahlo tezo — namreč to, da so zaradi nerešenih narodno-političnih vprašanj v Gorenjski, skušali za nekaj časa „ohraniti“

7. Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem, TV 15, 17. in 24. 9. 1968.

8. Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem, TV 15, 24. 9. in 1. 10. 1968.

9. Tone Ferenc: Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941–1945. Vojaški informator 1968/69, št. 1 in 2 ter Naša obramba, letnik 1/1969, št. 1–12 (navajam: Ferenc, Okupacijski sistemi).

10. Ferenc, Okupacijski sistemi. Vojaški informator 1968/69, št. 2, str. 21.

11. Hubert Schara: K osvetlitvi nekaterih vprašanj o nacistični okupacijski politiki na zasedenih področjih Štajerske in Gorenjske. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XI–XII/1971–1972, št. 1–2, str. 239–262 (navajam: Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj).

izreden položaj šefa civilne uprave, ki je lahko izdajal odredbe, zlasti še glede utrjevanja nemštva, ne da bi se bil oziral na kakršnekoli zakone in odredbe¹², je Schara prepričljivo postavil kot dejstvo. Obravnavano vprašanje, kdaj naj bi uvedli nemško pravo v Gorenjski, je namreč povezal s pripravljanjem t. i. „odredbe o preureditvi“, kar sem — ne misleč na vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu — opisal v svoji razpravi o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji.¹³ Septembra 1941 so namreč v uradu poblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu sestavili osnutek imenovane odredbe. Ta naj bi bila določala, da je mogoče nekatere predele, ki jih določi državni komisar za utrjevanje nemštva, ne glede na obstoječe pravne predpise povsem preurediti z namenom, da bi v njih utrdili nemštvo. Pri težavah zakonsko-tehnične narave so — kot navaja Schara — imela pomembno vlogo tudi vprašanja v zvezi z legalizacijo odredb o utrjevanju nemštva, pridobitvi nemškega državljanstva itd.

Temeljni vzrok za daljšo odložitev priključitve, do katere pa nato sploh ni prišlo, vidi tudi Schara v narodnoosvobodilnem boju, poudarja pa, da takšne vloge narodnoosvobodilnega boja ne gre gledati le kot vojaško dogajanje.¹⁴

V tem kratkem pregledu doseданje obravnave vprašanja priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu ne morem natančneje prikazati vseh misli in trditev o tej zanimivi temi, ki jih vsebujejo navedena dela. Skušal sem navesti le pomembnejše, in še to bolj na kratko. Na tem mestu mi tudi ni mogoče prikazati drugih vprašanj o nemški okupaciji Slovenije, ki jih obravnavajo navedeni pisci v svojih delih.

2. Uvedba nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski in Gorenjski

Že v prejšnjem poglavju sem povedal, da je v sodobni zgodovini izid raziskave ali odgovor na postavljeno vprašanje več ali manj odvisen od dostopnosti in poznavanja virov. Ko je dr. Metod Mikuž preučeval vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, je imel na voljo v glavnem le eno vrsto virov, gradivo nemškega okupatorja iz slovenske Štajerske,¹⁵ Hubert Schara je za raziskavo uporabil tudi gradivo nemškega okupatorja iz Gorenjske¹⁶ in nacistične pravne publikacije. Ni pa jima bilo na voljo gradivo nemških oblastnih, upravnih in drugih organov ter ustanov, ki ga hranijo arhivi v Avstriji in Nemčiji. Medtem ko bo takšno gradivo v avstrijskih arhivih verjetno še dolgo nedosegljivo, pa mi je že pred leti bilo na voljo gradivo iz nekaterih arhivskih fondov v Nemškem osrednjem arhivu (Deutsches Zentralarchiv) v Potsdamu (to gradivo sem uporabil pri svoji razpravi o narodnoosvobodilnem boju na Gorenjskem decembra 1941 in januarja 1942).¹⁷ Pred kratkim pa sem dobil novo gradivo iz dveh pomembnih arhivskih fondov, to je iz fondov nemškega notranjega ministrstva in državne pisarne, (Reichskanzlei). To gradivo omogoča novo, natančnejšo obravnavo vprašanja priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu in trdnejše, zanesljivejše ugotovitve. Toplo

12. Ferenc, Okupacijski sistemi. Vojaški informator, 1968/69, št. 2, str. 21.

13. Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968, str. 689 (navajam: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika).

14. Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj, str. 250–256.

15. Pokrajinski arhiv Maribor, v nadaljnjem besedilu: PAM.

16. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, v nadaljnjem besedilu: arhiv IZDG.

17. Glej op. 6!

se zahvaljujem predsedniku Zveznega arhiva v Koblenzu, profesorju dr. Hansu Boomsu, in njegovima sodelavcema dr. Oldenhageju in dr. Wernerju, ki so me opozorili na to gradivo in mi pomagali pri delu.

V tej razpravi nočem obravnavati drugih, zelo pomembnih vprašanj nemške okupacije v Sloveniji, ker je to predmet drugih mojih razprav ali študij drugih raziskovalcev. Izsledke teh razprav bom pri tej razpravi uporabljal le v zvezi z obravnavo postavljenega vprašanja, pač pa bom natančneje prikazal reševanje vprašanja nemškega državljanstva, in sicer v tistem času, ko je tesneje povezano z vprašanjem priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu.

V razpravi se bom skušal držati izvirnega izrazoslovja. Nacisti so namreč za priključitev zasedenih slovenskih pokrajin uporabljali tri izraze, in sicer „Eingliederung“, kar pomeni vključitev v nemški rajh, „Wiedervereinigung“, kar pomeni ponovno združitve nekdanj od Avstrije odtrganih predelov z nemškim rajhom, in „Rueckgliederung“, kar pomeni ponovno vključitev v nemški rajh. Nacisti so zasedene slovenske pokrajine v prvem letu okupacije imenovali „zasedena“, včasih pa „osvobodjena“ območja Štajerske, Koroške in Kranjske, pri čemer so mislili na Slovensko Štajersko, Meziško dolino in Gorenjsko. Podobno so Gorenjsko in Meziško dolino imenovali Južna Koroška, s čimer so hoteli umetno vzbujati občutek povezanosti Slovencev na Gorenjskem s Koroško, vendar so v začetku leta 1942 ta naziv opustili.

Pred dvajsetimi leti je moral dr. M. Mikuš v svoji razpravi o vprašanju priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu¹⁸ zapisati, da ni znano, kdaj je Hitler imenoval šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in za Gorenjsko. Sedaj že vemo, da je bilo to konec marca ali začetek aprila 1941 in da je ustrezna pismena ukaza izdal 14. aprila 1941. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither je namreč 28. aprila 1941 v Mariboru izjavil: „Ko mi je fuehrer pred več kot tremi tedni (podčrtal T. F.) naročil, naj našo Spodnjo Štajersko zopet vključimo v našo ožjo domovino, in ko mi je takrat rekel, da mi bo v tej deželi izročil vso oblast, sem se zavedal, da mi je naložena velika odgovornost.“¹⁹ Morda smemo domnevati, da je Hitler dr. Uiberreitherja in Franza Kutschero zavezal za priprave na prevzem civilne uprave v Spodnji Štajerski in Gorenjski še pred napadom Nemčije in Italije na Jugoslavijo, to je pred 6. aprilom 1941. Dne 3. aprila je namreč vrhovno poveljstvo nemške vojske sporočilo Hitlerjeve „splošne namene za prihodnjo organizacijo uprave v jugoslovanskem prostoru“, v katerih je povedalo, da bodo nekdanji avstrijski predeli, ki na jugu mejijo na pokrajini Koroško in Štajersko, priključeni tema pokrajinama ter s tem tudi ozemlju nemškega rajha, in sicer v obsegu, ki ga je treba še določiti.“ (podčrtal T. F.).²⁰ To domnevo utemeljuje tudi podatek, da so v Gradcu že do 3. aprila izbrali t. i. politične komisarje in njihove pomočnike za okraje v slovenski Štajerski in Prekmurju.²¹ Na razgovoru med državnim sekretarjem nemškega notranjega ministrstva dr. Wilhelmom Stuckartom in dr. Uiberreitherjem, Kutschero ter vladnim predsednikom za Štajersko dr. Muellerjem-Hacciusom v Gradcu, 8. in 9. aprila 1941, so predvideli že vse pomembnejše ukrepe nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski in deloma tudi v Gorenjski; o organizaciji in delovanju nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski pravi zapisnik tega razgovora tole:

18. Glej op. 2!

19. Marburger Zeitung 29. 4. 1941.

20. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 139.

21. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 131 - 138.

„Po pripravi, ki jih je sprejel državni namestnik in gauleiter Uiberreither, je že sestavljen akcijski štab šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko. Podrejenih mu je 17 t. i. političnih komisarjev za 17 okrajev v Spodnji Štajerski. Tem komisarjem je prav tako dodeljen štab. Izbor komisarjev je bil po takih vidikih, da se pričakuje, da bodo v prvem obdobju razvili dovolj iniciative za zagotovitev miru in reda v svojih okrajih, odstranitev Nemcem sovražnih elementov, zaščito pomembnih objektov in čim hitreje pognali v tek poljedelstvo in industrijo. Državni namestnik bo v kratkem izročil seznam 17 komisarjev. Sedež šefa civilne uprave bo v Mariboru, poziv organizacije šefa civilne uprave bo v tesnem dogovoru z vojsko.“²²

Kaže, da so štab šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki ga je vodil pokrajinski organizacijski vodja NSDAP za Štajersko Franz Steindl, sestavili 7. aprila 1941 v Gradcu; to zverno iz podatka, da so ta dan vključili vanj kot posebnega pooblaščenca za delo vladnega svetnika dr. Henningerja.²³ Uvedbo civilne uprave v Spodnji Štajerski so si zamislili takole: „Upravni prevzem območja, ki ga je treba priključiti, je zamišljen tako, da bo takoj za prodirajočimi četami glede na napredek vojnih operacij prevzelo 17 poverjenikov državnega namestnika sedaj obstoječih 17 okrajnih glavarstev. Tem poverjenikom bodo dodeljeni strokovnjaki za najpomembnejša delovna področja. (. . .). Približno po 2–3 tednih bodo okrajna glavarstva preurejena v 6 velikih in eno manjše podeželsko okrožje. To spremembo bi izvedli šele potem, ko bi opravili rasno-politično očiščenje območja, ki ga je treba priključiti.“²⁴ Predsednik deželnega delovnega urada za Štajersko in Koroško dr. Opitz je 10. aprila 1941 poročal v Berlin: „V akcijskem štabu državnega namestnika, ki bo deloval kot šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, in sicer ločeno od vojaškega poveljnika, so danes obravnavali prve ukrepe. Prvo uradovanje šefa civilne uprave bo v političnem pozivu²⁵ in v pravni odredbi,²⁶ ki bosta vsebovala splošna načela. (. . .). Po sprejetih pojasnilih je gospod državni namestnik – v nasprotju z dosedanjjo prakso v priključevanju območij in v izenačitvi prava na teh območjih – dobil splošno pravico do izdajanja odredb, ki mu dovoljuje, da uvede vsakršno pravo, ki ga potrebuje.“²⁷

Na podlagi teh in drugih podatkov²⁸ lahko sklepamo, da so v Gradcu do 10. aprila 1941 pripravili vse najpomembnejše za zasedbo slovenske Štajerske in uvedbo civilne uprave. Vedeli so tudi že to, da bo imel šef civilne uprave neomejene pristojnosti.

„V dnevih tik pred akcijo, ki se je začela 14. aprila t. l., sem vse sodelujoče ustanove seznanil s strateškim načrtom, ki je bil izdelan za izgradnjo nemške uprave v Spodnji Štajerski. Pokazalo se je, da pomeni dosledno premišljen strateški skupni načrt prvi in odločilni pogoj za sodelovanje brez trenja,“ (podčrtal T. F.) je pozneje poročal šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko.²⁹ Na neki seji svojega štaba v Gradcu dne 10. avgusta 1942

22. Bundesarchiv in Koblenz (navajam: BA), fond nem. notr. min. (navajam: RMI), R 18/5429, str. 155–175, zapiski razgovorov v Gradcu od 8. do 9. 4. 1941.

23. BA, fond drž. min. za delo (navajam: RAM), R 41/146, str. 105–106, poročilo ar. Opitzja 8. 4. 1941.

24. Prav tam.

25. Glej Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (navajam: VAZSt), št. 1, 15. 4. 1941.

26. Prav tam.

27. BA, RAM, R 41/146, str. 104, poročilo dr. Opitzja 10. 4. 1941.

28. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 174–176.

29. Deutsches Zentralarchiv Potsdam (navajam: DZA), fond ministrstva za znanost, vzgojo in izobraževanje (navajam: REM), zv. 617, Uiberreitherjevo poročilo 30. 10. 1941.

pa je dejal: „Za vrnitev Spodnje Štajerske se je že dolgo časa delalo in samo po sebi se razume, da so bili pritegnjeni k temu načrtovanju strokovnjaki, ki so nam bili na voljo. Ko je leta 1941 do tega prišlo, niso bili že do podrobnosti načrtani ukrepi samo izvedeni, temveč so bili ti ukrepi deležni tudi Fuehrerjeve odobritve.“³⁰ Žal ne vemo natančneje, kakšne so bile priprave nacistov na prevzem oblasti v Gorenjski.

Odloka o „začasni“ upravi v Spodnji Štajerski“ in o „začasni upravi v zasedenih, nekdanjih avstrijskih predelih Koroške in Kranjske“, je Hitler izdal 14. aprila v svojem glavnem stanu v Moenichkirchnu pri Dunajskem Novem mestu, kjer je bival od 11. do 25. aprila. Tam je 12. aprila tudi natančneje in dokončno razdelil Slovenijo.³¹

Hitlerjeva odloka o uvedbi civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah sta po vsebini enaka, razlike so le v navedbi imen in nazivov. V prvem odstavku je določil, da bosta državni namestnik in gauleiter Uiberreither ter namestnik gauleiterja Kutschera³² kot šefa civilne uprave vodila upravo na civilnem področju, v drugem pa, da mu bosta podrejena neposredno in jima bo sam dajal navodila, po katerih morata skrbeti za redno upravo zasedenih predelov, lahko pa z odredbami predpisujeta pravo. V tretjem odstavku je Hitler izvil iz neomejenih pristojnosti šefov civilne uprave železnico in pošto ter določil, da ju na zasedenih območjih upravljata prometni in poštni minister. V četrtem in petem odstavku je določil, da ima vojaško oblast v zasedenih pokrajinah vojaški poveljnik, ki ima pravico ukrepati, ko gre za izvedbo vojaških nalog in vojaške varnosti. Za usklajevanje dela obeh šefov civilne uprave je Hitler v šestem odstavku zavezal notranje ministrstvo, medtem ko je v sedmem odstavku zavezal šefa civilne uprave, da zaradi usklajevanja ukrepov z osnovnim načrtom vzdržujeta za ves nemški prostor prek notranjega ministrstva tesne stike z najvišjimi državnimi ustanovami. Pridržal si je pravico, da prek šefa državne pisarne sam odpravi nesoglasja, če jih prej ne bi mogli razrešiti z neposrednimi pogajanjmi. V osmem odstavku je Hitler določil, da bo odredbe, ki bodo potrebne za izvedbo in dopolnitev odlokov, izdal notranji minister sporazumno z načelnikom vrhovnega vojaškega poveljstva. Odloka sta poleg Hitlerja podpisala še načelnik vrhovnega vojaškega poveljstva generalfeldmaršal Wilhelm von Keitel in vodja državne pisarne dr. Heinrich Lammers.³³

Tisti dan je Hitler izdal še dva dopolnilna odloka. Prvi se glasi:

„Po mojem odloku z dne 14. aprila 1941 bosta šefa civilne uprave na zasedenih, nekdanjih avstrijskih obmejnih območjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske dobivala navodila izključno od mene.

Kolikor gre za krepitev nemštva na teh območjih, velja moj odlok o krepitvi nemštva z dne 7. oktobra 1939.

Ta odlok ne bo objavljen.“³⁴

30. Zapisnik štabnih rzgovorov v Gradcu 10. 8. 1942, arhiv MNOM, fond urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru (navajam: DDV).

31. Mikuž, Pregled zgodovine NOB, I, str. 52, Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 138–140; Ferdo Čulinović: Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd 1970. Str. 34–85.

32. Po smrti gauleiterja Huberta Klausnerja februarja 1939, Hitler ni imenoval novega gauleiterja za Koroško. Ta gau je bil razmeroma majhen in je zadostoval le namestnik gauleiterja Franz Kutschera, ki je že prej opravljal delo namesto Klausnerja. Ta je bil namreč tudi namestnik državnega komisarja za združitev Avstrije z nemškim rajhom in je bival na Dunaju. (Karawanken Bote 3. 12. 1941).

33. BA, fond drž. pisarne (navajam: RK), R 43 II/1348d, str. 77–78; fond RAM, R 41/146, str. 52–55; National Archives Washington (navajam NAW), mikrofilm T-77, navitek 884; prevod odlokov v: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 141–142.

34. Prav tam.

V drugem odloku je Hitler povedal, da bosta šefa civilne uprave dobivala navodila izključno od njega, ker pa je treba nemško vojno gospodarstvo načrtovati tudi v teh zasedenih predelih, jima bo lahko dajal navodila tudi Goering, in sicer v okviru nalog, ki jih ima kot pooblaščenec za štiriletni plan. Tudi za ta odlok je izrecno povedal, da ne bo objavljen.³⁵

S tema dopolnilnima odlokoma sta Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva in Goering kot pooblaščenec za štiriletni načrt dobila pristojnosti, ki jih drugi ministri ali načelniki vrhovnih državnih ustanov, razen prometnega in poštnega ministra, niso imeli. Ostane pa za sedaj nepojasnen razlog, zakaj je Hitler kar v obeh dopolnilnih odlokih povedal, da bosta šefa civilne uprave dobivala navodila izključno od njega, čeprav je že v odlokih o uvedbi začasne civilne uprave povedal, da mu bosta šefa civilne uprave podrejena neposredno in jima bo sam dajal navodila.

Navedenih Hitlerjevih odlokov niso objavili, poslali so jih le v vednost ministrstvom in nekaterim drugim ustanovam; pri dopolnilnih odlokih so celo izrecno navedli, da ju ne bodo objavili. Pač pa so v časopisju razglasili povzetek njihove vsebine. Besedilo novice so sestavili 15. aprila 1941 v Hitlerjevem glavnem stanu in ga prek državne pisarne poslali državnemu šefu za tisk, ki ga je dal nemški novinarski agenciji (DNB), ta pa časopisom. Voelkischer Beobacher je novico o uvedbi nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski in Gorenjski objavil 16. aprila 1941, takrat ali nekoliko pozneje pa so jo objavili tudi drugi časopisi.³⁶

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je svoje posle prevzel 14. aprila 1941, ko je prispel v Maribor in si tam uredil svoj sedež. Šef civilne uprave za Gorenjsko je vpeljal nemško civilno upravo v Mežiški dolini in Dravogradu 15. aprila 1941, v Gorenjski pa šele 30. aprila 1941, ko se je italijanska vojska popolnoma umaknila z ozemlja na desnem bregu Save in se je nastanil na Bledu.³⁷

Hitler je v svojih odlokih za uvedbo začasne civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah zavezal notranje ministrstvo za usklajevanje dela obeh šefov civilne uprave med seboj in tudi s splošno nacistično usmerjenostjo. V tem ministrstvu so osnovali osrednji urad za zasedena jugovzhodna območja (Zentralstelle im Reichsministerium des Inneren fuer die besetzten Suedostgebiete). Za njegovega vodjo je Hitler imenoval državnega sekretarja dr. Wilhelma Stuckarta. Ta je za svoja zvezna uradnika pri šefih civilne uprave v Mariboru in na Bledu imenoval višja vladna svetnika dr. Hansa Muellerja-Scholtesa in dr. Kurta Sierpa. Na tem mestu sta ostala do 23. avgusta 1941, ko so ju poklicali nazaj v Berlin.³⁸

Šefa civilne uprave sta imela za svoji območji večje pristojnosti, kot pa sta jih imela kot državna namestnika na Štajerskem in Koroškem. Bila sta namreč neposredno podrejena Hitlerju in edina odredbodajalca za zasedeni pokrajini, saj so zakoni in odredbe osrednjih organov nemške državne uprave veljali v zasedenih slovenskih pokrajinah le tedaj, ko sta jih izrecno vpeljala s posebno odredbo ali razglasom v svojih uradnih listih. Medtem ko so v nemških deželah imela nemška ministrstva nekatere pristojnosti do tako imenovanih srednjih organov državne uprave v deželah, sta v zasedenih slovenskih pokrajinah imeli takšno pristojnost le ministrstvi za promet in pošto, in še ti sta morali

35. Prav tam.

36. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 1-4.

37. Marburger Zeitung 15. 4. 1941; Kaerntner Grenzruf 16. 4. in 2. 5. 1941.

38. BA, fond RMI, R 18/5429, Frickovo sporočilo 22. 4. 1941; DZA, fond RMI, zv. 27118, sporočilo notr. min. 14. 8. 1941.

najtesneje sodelovati s šefoma civilne uprave ter imeti pri njih svoje pooblaščenke. Šefoma civilne uprave so bile torej podrejene vse upravne panoge, ki so sicer dobivale navodila od svojih ministrstev. Nacisti so tak izreden položaj šefov civilne uprave utemeljevali s tem, da morata predvsem uresničiti nacionalnopolitične naloge in da je organiziranje uprave šele druga naloga. Podoben izreden položaj kot šefa civilne uprave so imeli v svojih okrajih in po uvedbi okrožij (v Spodnji Štajerski 1. 7. 1941, v Gorenjski 1. 8. 1941) tako imenovani politični komisarji.³⁹

Kako so nacistični veljaki imeli izjemen položaj šefov civilne uprave za enega od pogojev za uresničenje nacionalno-političnih, tj. raznarodovalnih nalog, kaže pismo, reichsleiterja Martina Bormanna iz Hitlerjevega posebnega vlaka 6. maja 1941 vodji državne pisarne dr. Lammersu. Takole pravi: „Da bi gauleiter dr. Uiberreither in namestnik gauleiterja Kutschera lahko nove nemške predele, katerih upravo sta prevzela kot šefa civilne uprave, s potrebno temeljitostjo in hitrostjo ponemčila (podčrtal T. F.), naj zanju veljajo enaka pooblastila, kot jih je dal Fuehrer gauleiterjema Wagnerju in Buercklu.“⁴⁰

Ponemčevanje zasedenih slovenskih pokrajin je bila glavna naloga nemške civilne uprave, ki si je za to postavila zelo kratek rok. Med vsemi zasedenimi pokrajinami, v katerih so nacisti nameravali obračunati z zavestjo nenemškega prebivalstva, sta bili slovenska Štajerska in Gorenjska tisti, v katerih so za to določili najkrajši rok. Slovenski narod naj bi izginil v kakšnih štirih ali največ petih letih, kot so neprikrito izjavljali nacistični oblastniki spomladi in poleti 1941. Da bi v tako kratkem obdobju lahko res dosegli tak namen, so nacistični funkcionarji predvideli do potankosti izdelan raznarodovalni sistem, ki naj bi tako ali drugače – z izgonom ali potujčenjem – zajel slehernega slovenskega človeka. Kogar ne bi izgnali, bi se moral ponemčiti, in obratno, kdor se ne bi hotel ali mogel ponemčiti, bi ga izgnali, sterilizirali ali pa celo fizično uničili. Sicer pa je iz nekaterih virov razvidno, da bi nacisti, če bi bili zmagali, preselili vse Slovence v vzhodno Evropo.

Svoj namen so nacisti hoteli doseči predvsem s tremi velikopotezno zasnovanimi akcijami, tj. z množičnim izganjanjem Slovencev, zlasti narodno zelo zavednih, izobražencev in priseljencev, z načrtno in množično kolonizacijo Nemcev in intenzivnim ter na kratek rok omejenim ponemčevanjem Slovencev, ki naj bi vsaj za nekaj časa ostali še v zasedenih slovenskih pokrajinah.

O pomenu, ki so ga nacisti pripisovali množičnemu izganjanju Slovencev, govori že samo število predvidenih za izgon, in sicer od 220.000 do 260.000, kar pomeni, da bi moral v izgnanstvo vsak tretji človek, ki je takrat živel pod nemško okupacijo. V nobeni drugi zasedeni pokrajini niso nacisti predvideli za izgon tako velikega dela prebivalstva v tako kratkem času, tj. v pičlih petih mesecih, od maja do oktobra 1941. O njihovi trdni volji, čimprej uničiti slovenski narod z izgonom stotisočev ljudi, govori tudi to, da so v

39. Otto Mueller-Haccius: Zwei Jahre deutsche Verwaltung. Marburger Zeitung 10. – 11. 4. 1943; arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu (navajam: arhiv VII), nem. fondi, škatla 34-A, 4/3, dopis pol. komisarja za Kamnik 2. 9. 1941; Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj, str. 256–262.

40. BA, fond RK, R 43 II/1348 d, Bormannovo pismo 6. 5. 1941. Na to Bormannovo pismo je odgovorila državna pisarna, da sta šefa civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah dobila enake pristojnosti kot šefa civilne uprave za Alzacijo in Lotaringijo. Bormann pa je odgovoril, da mu je dal nalogo, naj navedeno sporočilo pošlje državni pisarni, sam Hitler in sedaj ugotavlja, da je zadeva že urejena. (Osnutek Lammersovega pisma Bormannu 16. 5. 1941 in Bormannov odgovor 20. 5. 1941, BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 21–23.)

Sloveniji sklenili izvesti množičen izgon takrat, ko so ga v drugih pokrajinah že ustavili ali odložili do konca vojne in so izganjali le še nekatere manjše skupine. Enako niso v nobeni drugi pokrajini tako zavzeto in natančno pregledali ter rasno in politično ocenili skoraj vsega prebivalstva; od teh ocen je bila odvisna usoda stotisočev Slovencev: izgon v druge jugoslovanske pokrajine in v nemški rajh ali ponemčenje ali suženjsko delo s sterilizacijo. Čeprav nacistom iz raznih vzrokov, med katerimi je bil narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov najpomembnejši, ni uspelo izgnati tako velikega števila Slovencev, kakor so predvidevali, jih je vendarle moralo v izgnanstvo več kot 80.000, kar pomeni okrog 10 odstotkov prebivalcev slovenske Štajerske in Gorenjske. V primerjavi z odstotkom izgnanih v drugih zasedenih pokrajinah to pomeni, da so nacisti iz naših pokrajin izgnali največji odstotek prebivalstva. Neugodno je bilo tudi to, da Slovencev niso izganjali k sonarodnjakom, temveč med pripadnike drugih narodov, največ med Nemce.⁴¹

Z načrtno in množično kolonizacijo Nemcev v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah so nacisti nameravali okrepiti že obstoječe postojanke nemštva in ustvariti še nove, ki naj bi bile pomemben dejavnik v njihovem raznarodovalnem delu. Ko bi na južni strani obeh pokrajin izgnali skoraj vse Slovence in tam strnjeno naselili desettisoče Nemcev, naj bi se politično, kulturno in gospodarsko obglavljeni Slovenci, ki so jih začeli razglašati za „domu zveste Štajerce in Korošce“, znašli popolnoma obkroženi od Nemcev. Nemške postojanke v slovenskih mestih in trgih, ki bi jih številčno in gospodarsko še okrepili, bi prav tako pomagale razbijati strnjeno slovensko narodno ozemlje v manjše osamljene dele, ki bi naj nato drug za drugim izginili v nemštvu. Nemci naj bi s svojim teritorialnim širjenjem, s krepitvijo svojega političnega in gospodarskega položaja ter s svojim političnim delom pomagali nemški civilni upravi in drugim, za raznarodovalno delo posebej zavezanim ustanovam in organizacijam, uničiti slovenski narod na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem. Vendar so nacisti mogli iz raznih vzrokov, med katerimi je bil tudi vse večji razmah narodnoosvobodilnega boja, namesto predvidenih desettisočev naseliti le okrog 16.000 Nemcev.⁴²

Množično izganjanje Slovencev in načrtno nemško kolonizacijo so imeli nacisti za osnovni pogoj za hitro in popolno ponemčenje preostalega slovenskega prebivalstva. Najprej so začeli uničevati vse, kar je bilo slovenskega. Zato so si sledili tovrstni ukrepi že v prvih dneh okupacije: zaplomba slovenskega kapitala v korist utrjevanja nemštva, spreminjanje zunanega videza dežele, zatiranje slovenskega političnega in družbenega življenja, uničevanje materialnih temeljev slovenske kulture itd. Na razbitinah in ruševinah vsega, kar je bilo slovenskega, so začeli graditi natančno preudarjen ponemčevalni sistem, v katerem so bili nemški otroški vrtci, nemške šole, nemške mladinske organizacije in še dve posebni, za ta namen ustanovljeni politični totalni organizaciji – Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kaerntner Volksbund) – osnovni raznarodovalni ustanovi. K temu je treba prišteti še raznarodovalni učinek nemške politične in oblastne moči, ponemčevanje v nemški vojski in državni delovni službi, nasilno premeščanje slovenskih ljudi na delovna mesta v nemških pokrajinah z namenom, da bi jih ponemčili, itd.⁴³

41. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 174–416.

42. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 550–730. O preselitvi kočevskih Nemcev v letu 1941 v obsavski in obsotelski pas glej tudi: Hans-Hermann Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, Muenchen 1970.

43. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 731–813.

3. Priprave na priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu

Očistiti zasedeni slovenski pokrajini nezaželenih in za glavni namen nemške okupacijske politike nevarnih ljudi, začeti načrtno in množično naseljevati Nemce ter ponemčevati tisto slovensko prebivalstvo, ki naj bi za nekaj časa še ostalo doma, to so bili glavni pogoji za priključitev teh pokrajin nemškemu rajhu. Kaže, da je v poročilu zveznega uradnika nemškega notranjega ministrstva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Muellerja-Scholtesa notranjemu ministrstvu z dne 30. maja 1941 prvič naveden natančnejši datum predvidene priključitve, in sicer 1. oktober 1941.⁴⁴ Tudi v svojem drugem poročilu, z dne 30. junija 1941, je dr. Mueller-Scholtes navedel ta datum: „Še naprej so uspešno sprejemali ukrepe, ki so potrebni za dokončno priključitev Spodnje Štajerske rajhu, tako da lahko pričakujemo priključitev dne 1. 10. 1941. Do 30. 6. 1941 je izšlo 28 številk uradnega lista šefa civilne uprave v Spodnji Štajerski na 222. straneh s skupno 72 odredbami in 34 razglasi.“⁴⁵

In tudi na koncu tega svojega obsežnega poročila, potem ko je opisal ponemčevalne ukrepe, je dr. Mueller-Scholtes poudaril: „Ko povzemam, lahko ugotavljam, da ponemčevanje poteka, kot smo pričakovali, zlasti ker je tudi Štajerska domovinska zveza začela popolnoma delovati na vseh svojih tozadevnih delovnih področjih. Z roko v roki z vsemi ponemčevalnimi ukrepi, ki seveda potrebujejo sorazmeren čas, da bi dosegli svoj namen, že gredo proti koncu ukrepi, ki so potrebni za priključitev Spodnje Štajerske rajhu, tako da se s priključitvijo tega območja lahko računa s 1. 10. 1941. Ker se bo s formalno priključitvijo ustvarila ožja povezava z rajhom, bi lahko priključitev le pomagala k ponovni germanizaciji območja in bistveno pospešila vraščanje Spodnje Štajerske v velikonemški rajh.“⁴⁶

Glede Gorenjske še ne poznamo podobnih poročil kot glede Slovenske Štajerske, da bi videli, kaj vse so storili tam za priključitev zasedene pokrajine nemškemu rajhu.⁴⁷

Med ukrepi, ki jih je pripravljala nemški okupator za priključitev obeh zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, je bilo tudi reševanje vprašanja o državljanstvu prebivalcev teh pokrajin. Kaže, da so se vsaj glede Spodnje Štajerske zelo zgodaj dogovorili o temeljnih načelih za rešitev tega vprašanja, saj je dr. Mueller-Scholtes že v svojem prvem poročilu notranjemu ministrstvu 30. maja 1941 zapisal:

„Nemško državljanstvo bodo z veljavnostjo od 14. 4. 1941 po zakonu dobili nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti, ki so ta dan imeli svoje prebivališče ali domovinsko pravico v Spodnji Štajerski; dalje ljudje nemške narodnosti brez državljanstva, ki so 14. 4. 1941 prebivali v Spodnji Štajerski. Dejansko bodo tako dobili najprej nemško državljanstvo dokončni člani Štajerske domovinske zveze, pri čemer bo dokončno članstvo v Štajerski domovinski zvezi zadosten dokaz za podelitev nemškega državljanstva. Glede na to, da po zdravem ljudskem občutku, ki že stoletja vlada v

44. Ta načrtovana ureditev (vprašanja nemškega državljanstva – op. T. F.), ki jo je treba izvesti enotno za rajh, naj bi se izvršila čimprej, in sicer že pred dokončno priključitvijo Spodnje Štajerske k rajhu, ki bi morebiti lahko bila že 1. 10. 1941. (BA, fond RMI, R 18/6056, str. 1–38, poročilo dr. Muellerja-Scholtesa v 30. 5. 1941, navajam: dr. Mueller-Scholtes 30. 5. 1941.

45. BA, fond RMI, R 18/6057, poročilo dr. Muellerja-Scholtesa 30. 6. 1941.

46. Prav tam.

47. V fondu nemškega notranjega ministrstva, ki ga hrani zvezni arhiv v Koblenzu, nisem zasledil poročil zveznega uradnika pri šefu civilne uprave za Gorenjsko na Bledu, dr. Kurta Sierpa, pa tudi iz drugega gradiva ni mogoče ugotoviti, ali jih je sploh napisal.

Štajerski, velja poroka s slovenskim človekom kot izdaja nemštva, je pridobitev državljanstva v obeh navedenih primerih pri obstoječem zakonu (die Ehe – op. T. F.) možna le tedaj, če je zakonski tovariš tudi nemške narodnosti.

Nekdanji jugoslovanski državljani nemške ali njej sorodne krvi ter ljudje nemške ali njej sorodne krvi brez državljanstva, ki so imeli 14. 4. 1941 svoje prebivališče v Spodnji Štajerski (torej Vindišarji), si bodo z veljavnostjo od 14. 4. 1941 pridobili nemško državljanstvo na preklic, če bodo priznani kot pripadniki domu zvestega prebivalstva Spodnje Štajerske. Za take pa praktično veljajo le začasni člani Štajerske domovinske zveze. Tako je tudi le začasna članska izkaznica Štajerske domovinske zveze zadosten dokaz za podelitev nemškega državljanstva na preklic. Možnost preklica, za katerega je predvidena doba največ 10 let, bo po pravilu prenehala z dokončnim sprejemom v Štajersko domovinsko zvezo in izročitvijo dokončne članske izkaznice, tako da bo dokončni član zveze avtomatično postal nemški državljan. Kdor na temelju te predvidene ureditve ne bo mogel biti nemški državljan ali pa bo svoje nemško državljanstvo pozneje izgubil s preklicem, bo zaščiteneц nemškega rajha.⁴⁸

Nato je dr. Mueller-Scholtes poudaril, naj bi čimprej prišlo do takšne ureditve državljanstva, vsekakor pa še pred predvideno priključitvijo Spodnje Štajerske rajhu. Le-to bi morebiti lahko izvedli že 1. oktobra 1941.⁴⁹ Kot bomo videli, si je za čim prejšnjo rešitev vprašanja o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah prizadeval šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither. Že 1. julija 1941 so na konferenci v notranjem ministrstvu v Berlinu, ki so se je udeležili zastopniki zunanega in notranjega ministrstva, strankine pisarne, državnega komisarja za utrjevanje nemštva in obeh šefov civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah (konferenco je vodil vodja pododdelka državljanstva in rasna vprašanja v I. oddelku notranjega ministrstva tajni svetnik Hering), obravnavali osnutek odredbe o državljanstvu. Nimamo sicer natančnejših podatkov o poteku razprave, vemo pa, da so poudarili, kako šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko želi, da bi odredbo izdali čimprej, in mu je Hering zagotovil, da je to mogoče kmalu uresničiti. „Nasprotno pa šef civilne uprave za Južno Koroško (beri: Gorenjsko – op. T. F.) ne kaže zanimanja za čim prejšnjo izdajo odredbe, ki niti ne bo objavljena. Pač pa ceni to, da bo začela veljati istočasno v Južni Koroški in Spodnji Štajerski,“ – pravi beležka. Zastopnik šefa civilne uprave za Gorenjsko je nato obljubil, da bo šef civilne uprave Kutschera v desetih dneh povedal svoje mnenje o nasprotujočih si željah šefov civilne uprave.⁵⁰

Šef civilne uprave za Gorenjsko se je kmalu pridružil stališču šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, naj bi vprašanje o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah rešili čimprej, vsekakor pred priključitvijo teh pokrajin nemškemu rajhu. Ko je notranji minister dr. Wilhelm Frick kot generalni pooblaščenec za upravo rajha 23. avgusta 1941 poslal vodji državne pisarne dr. Lammersu osnutek odredbe o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah, je v utemeljitvi zapisal: „Po mnenju šefa civilne uprave v Spodnji Štajerski je za uspešno in obsežno delo Štajerske domovinske zveze potrebno, dati članstvu v domovinski zvezi ustrezen vpliv na pridobitev državljanstva, da bi s tem trdneje sklenili celoto članov. Hiter napredek pri pridobivanju rasno dragocenih Vindišarjev za nemštvo bi bil po mnenju šefa civilne uprave močno oviran, če pri prebivalstvu ne bi bila

48. Dr. Mueller-Scholtes 30. 5. 1941.

49. Prav tam.

50. BA, fond štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva (navajam: R KFDV), R 49/967, beležka dr. Guentherja Stiera 5. 7. 1941.

že vnaprej jasna ureditev državljanstva. Šef civilne uprave se je zato izrecno zavzel, da bi uredili državljanstvo prebivalcev Spodnje Štajerske takoj, in sicer še pred teritorialno ureditvijo (priključitvijo Spodnje Štajerske rajhu), ki jo bo uvedel fuehrerjev odlok. (. . .) Šef civilne uprave na Bledu se je pridružil mnenju šefa civilne uprave v Mariboru in prav tako prosi za čim prejšnjo ureditev vprašanj o državljanstvu, še pred priključitvijo njegovega upravnega območja k rajhu.⁵¹

Osnutek odredbe o državljanstvu, katere vsebinsko zasnovo je navedel že dr. Mueller-Scholtes v svojem poročilu notranjemu ministrstvu dne 30. maja 1941, je določal v prvem členu, da s 14. aprilom 1941 pridobijo nemško državljanstvo bivši jugoslovanski državljani nemške narodnosti in osebe nemške narodnosti brez državljanstva, ki so imele ta dan svoje prebivališče v Spodnji Štajerski in Gorenjski. Drugi člen je določal, da osebe nemške ali tej sorodne krvi, ki so bile jugoslovanski državljani ali brez državljanstva in so imele 14. aprila 1941 svoje prebivališče v Spodnji Štajerski in Gorenjski, dobijo nemško državljanstvo na preklic, če jih bodo priznali za domu zveste prebivalce Spodnje Štajerske in Gorenjske ter ne bodo dobili državljanstva po prvem členu te odredbe. Te osebe bodo lahko najkasneje v 10. letih postale nemški državljani, če jim ne bo notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za utrjevanje nemštva ali kak drug, od njiju določen urad, medtem preklical državljanstva. Tretji člen je določil, da so „bivši jugoslovanski državljani, ki so 14. aprila 1941 imeli prebivališče v Spodnji Štajerski in Gorenjski in ne bodo dobili nemškega državljanstva po prvem ali drugem členu te odredbe ali pa ga bodo pozneje izgubili po preklicu, zaščitenci nemškega rajha. Ime „zaščitenci“ (Schutzangehoerige) izhaja iz okoliščine, da so te osebe le pod zaščito nemškega rajha, ki pa ugasne, brž ko odidejo z območja nemškega rajha. Odredbo naj bi bil izdal ministrski svet za državno obrambo (Ministerrat fuer die Reichsverteidigung), ki mu je predsedoval Hermann Goering (člana pa sta bila dr. Frick in Dr. Lammers).⁵³ To so utemeljevali tako, da zadeva ni takšne narave, da bi moral o njej nujno odločati sam Hitler, šefa civilne uprave za zasedene slovenske pokrajine pa tudi ne moreta sama urediti državljanstva, ker se učinek te ureditve razteza prek meja njihovih upravnih območij, na ves rajh. Zanimiva je utemeljitev drugega člena, ki določa, kdo si lahko pridobi nemško državljanstvo na preklic: ker gre za le deloma nemško in nemško govorečo skupino prebivalstva, so se namenoma izognili temu, da bi v besedilu odredbe uporabljali izraze o nemškem izvoru ali uporabi nemškega jezika, in da so se tudi zato, da ne bi ogrozili poteka ponemčevanja, odpovedali uporabi že tako prav zlitega izraza „vindiš“. Zato so sprejeli v narodnostnem oziru nevtralen pojem „domu zvesto prebivalstvo“. Sem pa bodo prištevali „vse tiste raso, politično in kulturno zaželeno elemente“ iz Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske, ki ne bodo avtomatično dobili nemškega državljanstva in ki bodo dokazali svojo voljo za lojalno sodelovanje v novih razmerah in namen, „da se pustijo voditi nazaj v nemško narodno skupnost“. Menili so tudi, da pri podeljevanju državljanstva na preklic ne bi bilo treba obravnavati vsakega primera posebej, ker bo vsakega posameznega

51. BA, fond RK, R 43 II/137, str. 220, Frickovo pismo dr. Lammersu 23. 8. 1941.

52. Glej op. 44.

53. Ta svet so ustanovili s Hitlerjevim odlokem 30. 8. 1939, torej na pragu druge svetovne vojne kot stalen odbor širšega sveta za državno obrambo. Lahko je izdajal odredbe z zakonsko močjo. Njegovo administracijo je vodil vodja državne pisarne dr. Lammers. Pozneje so postali člani še vodja strankine pisarne Bormann, generalni pooblaščenec za gospodarstvo Walter Funk in načelnik vrhovnega vojaškega poveljstva generalfeldmaršal Wilhelm Keitel (Taschenbuch fuer Verwaltungsbeamte 1943, Berlin 1943, str. 5.)

prebivalca v zasedenih slovenskih pokrajinah natančno preveril in ocenil vsaj preselitveni štab SS, večino pa še Štajerska domovinska zveza ali Koroška ljudska zveza. Če bi morali oblastni organi ponovno obravnavati vsak primer podelitve državljanstva t.i. Vindišarjem posebej, in sicer na podlagi gradiva, ki sta ga že preverila državni komisar za utrjevanje nemštva in Štajerska domovinska zveza oziroma Koroška ljudska zveza, bi jih to delo zelo obremenjevalo. Zato so predlagali, naj bi začasnim članom Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze brez nadaljnje obravnave podelili državljanstvo na preklic. Tako je nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah povezoval državljanske kategorije prebivalstva z njegovimi političnimi kategorijami.⁵⁴

Ko je notranji minister dr. Frick 23. avgusta 1941 poslal osnutek odredbe o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah z navedeno utemeljitvijo ministrskemu svetu za državno obrambo, je v spremnem pismu navedel, da so osnutek odredbe izčrpno obravnavali že tudi drugi ustrezni uradi, npr. strankina pisarna in zunanje ministrstvo, ter z njim soglašajo podobno kot šefa civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah. Prav tedaj, to je v drugi polovici avgusta 1941, je dr. Frick obiskal Gorenjsko in Slovensko Štajersko.

Za ta obisk so dr. Fricku v notranjem ministrstvu sestavili pregled perečih vprašanj v zasedenih slovenskih pokrajinah. Med njimi je bilo tudi vprašanje o državljanstvu in o njem so zapisali tole:

„Oba šefa civilne uprave v Mariboru in na Bledu sta menila, da je nujno potrebna čim prejšnja ureditev državljanstva za prebivalce njunih območij še pred priključitvijo teh območij rajhu; pri tem bo pridobitev nemškega državljanstva zvezana s članstvom v Štajerski domovinski zvezi in Koroški ljudski zvezi. Samo na ta način sta mogoča sklenitev vsega prebivalstva njunih območij v Štajerski domovinski zvezi oziroma Koroški ljudski zvezi in hitro ponemčenje vindišarske skupine prebivalstva.

Osnutek odredbe ministrskega sveta za državno obrambo, ki popolnoma ustreza željam obeh šefov civilne uprave, je sedaj pripravljen, da ga podpiše gospod minister. Lahko torej računamo s hitrim koncem te zadeve.“

Za ocenjevanje splošnega položaja v zasedenih slovenskih pokrajinah je zanimiv naslednji odstavek, ki pravi med drugim: „Slovensko prebivalstvo na osvobojenih območjih še ne moremo imeti za pomirjeno. Pod skorjo zelo kipi.“⁵⁶

Na seznamu zadev, ki so ga v notranjem ministrstvu sestavili za Frickov obisk v zasedenih slovenskih pokrajinah, je tudi odlok o priključitvi. O njem pravi takole:

„Odlok o priključitvi je izgotovljen. Po želji šefov civilne uprave naj bi priključitev izrekli dne 1. 10. 1941. Odlok o priključitvi se razlikuje od drugih takšnih odlokov v bistvu le v eni točki. Medtem ko so uvedbo prava drugače izrekli v takšni obliki, da je

54. BA, fond RK, R 43 II/137, str. 220–225; Frickovo pismo 23. 8. 1941 s priloženim osnutkom odredbe o državljanstvu in utemeljitvijo te odredbe; DZA, fond REM, Bd. 617/6, str. 12–16. Natančneje o vprašanju državljanstva v Sloveniji pod nemško okupacijo glej razpravo T. Ferenca Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 2, str. 69–124.

55. Urad šefa civilne uprave za Gorenjsko na Bledu je ta obisk odsvetoval zaradi nemirnih razmer, ki jih je povzročila oborožena vstaja slovenskega naroda, medtem ko so v Mariboru menili, da je obisk možen, ker lahko zagotovijo varnost na potovanju. Dr. Erick je bil 27. avgusta na Bledu, 30. avgusta v Mariboru. (BA, fond RMI, R 18/5465, str. 59–60, seznam zadev za Frickovo potovanje v zasedene slovenske pokrajine 22. 8. 1941, Marburger Zeitung 30./31. 8., 1. 9., 3. 9. 1941, Karawanken Bote 30. 8. 1941.

56. Prav tam.

obstoječe pravo ostalo začasno še v veljavi in so nemško pravo uvedli šele pozneje, želita šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, Koroško in Krañjsko takojšnje uvedbo nemškega prava z možnostjo, da bi notranji minister to uvedbo izključil za nekatera območja. Edina razlikovalna točka je sedaj še v tem, ali naj bo notranji minister pri tej izključitvi še vezan na privolitev šefov civilne uprave ali ne. Vsekakor pa bo treba doseči enotnost tudi v tej točki.⁵⁷

Ravno ko je bil notranji minister dr. Frick na obisku v slovenski Štajerski,⁵⁸ je v njegovem zastopstvu državni sekretar dr. Stuckart 28. avgusta 1941 poslal vrhovnim ustanovam nemškega rajha osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. V spremnem dopisu je dr. Stuckart povedal, da predvideva, da bo v kratkem predložil Hitlerju v podpis odlok, s katerim naj bi ta s 1. oktobrom 1941 priključil Spodnjo Štajersko in Gorenjsko nemškemu rajhu. Po želji šefov civilne uprave naj bi s tem dnevom v teh pokrajinah začelo veljati pravo, ki velja v Štajerski in Koroški. Vendar pa bi naj to pravo uvedli tako, da bi lahko pristojni ministri v soglasju z notranjim ministrom določili z odredbo, da nekateri pravni predpisi ne bodo veljali v priključenih pokrajinah ali bodo začeli veljati šele pozneje ali pa jih bodo uporabljali po posebnih merilih. Dr. Stuckart je vrhovne ustanove nemškega rajha zaprosil, naj bi sporazumno s šefoma civilne uprave že sedaj pripravile osnutek potrebnih odredb.⁵⁹

Priloženi osnutek odloka, s katerim naj bi Hitler 1. oktobra 1941 priključil zasedene slovenske pokrajine nemškemu rajhu, se je glasil:

„Odlok fuereerja in državnega kanclerja o ponovni združitvi osvobojenih območij Spodnje Štajerske, Koroške in Gorenjske z nemškim rajhom.

Dne 1941.

§1

(1) Osvobojena območja Spodnje Štajerske, Koroške in Gorenjske so sestavni deli nemškega rajha.

(2) Osvobojena območja Spodnje Štajerske bodo vključena v državni gau Štajerska, osvobojena območja Koroške in Gorenjske pa v državni gau Koroška.

(3) Medsebojno razmejitev teh območij in njihovo razčlenitev v mestna in podeželska okrožja določi notranji minister.

§2

(1) Prebivalci nemške ali njej sorodne krvi priključenih območij postanejo nemški državljani po natančnejših predpisih.

(2) Volksdeutscherji teh območij postanejo državljani rajha po zakonu o državljanstvu rajha.

57. Prav tam.

58. Marburger Zeitung 30./31. 8. 1941.

59. DZA, fond Rechnungshof des Deutschen Reiches (navajam RH), zv. Pr. B. 1024, str. 19, Stuckartovo pismo 28. 8. 1941; BA, fond RK, R 43 II/1348d; str. 37. Stuckartovo pismo 28. 8. 1941.

§3

(1) V priključenih območjih začne z dnevom ponovne združitve veljati pravo, ki velja v državnih gauih Štajerski in Koroški. Posebni uradi na ravni okrožja so do nadaljnjega podrejeni deželnim svetnikom.

(2) Uvedba prava po prvem odstavku ne bo prizadela ukrepov za utrjevanje nemštva.

(3) Če ne bi mogli neposredno uporabljati predpisov, ki jih na priključenih območjih uvaja ta odlok, jih je treba uporabljati smiselno. Sicer pa lahko pristojni ministri sporazumno z notranjim ministrom določijo z odredbo, da v odstavku 1 označeni pravni predpisi na priključenih območjih ne začnejo veljati ali začnejo veljati pozneje ali pa jih je treba uporabljati po posebnih merilih.

(4) Pri pravnih predpisih nekdanjega avstrijskega zveznega ali deželnega prava ali prava nekdanjih avstrijskih dežel ter pri odredbah po § 5 zakona o Vzhodni marki lahko državna namestnika z odredbami izdajata določbe, ki so označene v odstavku 3.

§4

Notranji minister določi, potem ko dobi mnenje državnih namestnikov v Štajerski in Koroški, koliko časa po ponovni združitvi še velja pravo, ki je do sedaj veljalo na priključenih območjih.

§5

(1) Osrednji organ za ponovno združitev priključenih območij je notranji minister.

(2) Notranji minister je pooblaščen, da izda pravne in upravne predpise za izvedbo in dopolnitev tega odloka.

§6

Ta odlok začne veljati 1. oktobra 1941.

Fuehrerjev glavni stan, dne 1941.

Fuehrer in državni kancler

To je prvi, nam znani osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, do katere naj bi bilo prišlo oktobra 1941. Navedel sem ga dobesedno tudi zato, ker so ga, kot bomo videli, spremenili ne samo glede datuma predvidene priključitve, temveč tudi glede vsebine. Zanimivo v tem osnutku je, da za Gorenjsko ne uporablja izraza „Južna Koroška“ ali zasedena območja Kranjske“, temveč izraz „Gorenjska“. Ima tudi dva izraza za priključitev, in sicer „ponovna združitev“ (Wiedervereinigung) in „priključitev“ (Eingliederung); pri prvem primeru prav gotovo misli na to, da so bili ti predeli nekoč sestavni del Avstrije. Zelo obsežna sta člena 3 in 4, ki določata uvedbo nemškega prava, pravzaprav prava, ki je tedaj veljalo v zasedenih avstrijskih pokrajinah, oziroma še nadaljnjo veljavnost obstoječega prava v zasedenih slovenskih pokrajinah po priključitvi. V odloku je jasno povedano, da bodo izvajali ukrepe za utrjevanje nemštva ne glede na pravne predpise. Odlok naj bi imel dva datuma, in sicer datum, ko bi ga Hitler podpisal, in prvi oktober 1941, ko bi začel veljati oziroma, ko bi bile zasedene slovenske pokrajine priključene k nemškemu rajhu.

Navedeni osnutek odloka o priključitvi sta dobila tudi šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko ter sta ga dala v obravnavo svojim pooblaščenecem in političnim komisarjem v okrožjih. Šef civilne uprave za Gorenjsko je to storil 3. septembra 1941, ko je hkrati naročil svojim pooblaščenecem za posamezna upravna področja, naj se začno ustrezno pripravljati na izvedbo tretjega člena odloka o priključitvi in naj mu sporoče zadevne predloge ter tudi želje glede nadaljnje veljave obstoječega prava spričo četrtega člena odloka.⁶¹ Žal ne vemo za predloge in želje posameznih pooblaščenecv šefa civilne uprave za Gorenjsko, kakor tudi ne, kdaj je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko seznanil svoje pooblaščenca in politične komisarje z navedenim osnutkom Hitlerjevega odloka o priključitvi.

Konec avgusta, zlasti pa v septembru 1941 so tako v Berlinu obravnavali osnutka dveh temeljnih dokumentov o zasedenih slovenskih pokrajinah, ki naj bi ju bili izdali jeseni 1941, to je odredbe ministrskega sveta za državno obrambo o državljanstvu in odloka o priključitvi; slednjega so začeli obravnavati tudi v Mariboru in na Bledu ter v drugih mestih slovenske Štajerske in Gorenjske. V Berlinu se je kmalu pojavil prvi pomislek zoper predvideni potek sprejetja dokumentov. V Goeringovem uradu pooblaščenca za štiriletni načrt (s to funkcijo je bilo namreč zvezano Goeringovo članstvo v ministrskem svetu za državno obrambo) so menili (kaže celo, da je tako menil tudi sam Goering), da glede na bližnjo priključitev zasedenih slovenskih pokrajin, ki naj bi bila 1. oktobra 1941, ne bi bilo treba, da bi odredbo o državljanstvu izdal ministrski svet za državno obrambo. Po priključitvi naj bi jo izdal notranji minister, kot bo izdajal tudi druge odredbe. Povedal je tudi, da nima nobenih vsebinskih pripomb k osnutku odredbe.⁶²

V Mariboru pa so tisti čas v uradu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko pripravljali osnutek t. i. izvedbenega odloka notranjega ministra k Hitlerjevemu odloku o priključitvi. Bistvo tega izvedbenega odloka naj bi bilo v tem, da bi ga notranji minister izdal samo za Spodnjo Štajersko in bi vseboval seznam odredb šefa civilne uprave, ki naj bi po priključitvi še ostale v veljavi. Vladni predsednik za Štajersko dr. Otto Mueller-Haccius je povedal v spremnem pismu 10. septembra 1941, naj bi ostale v veljavi samo tiste najpomembnejše odredbe, ki določajo organizacijsko izgradnjo ali posebne razmere v Spodnji Štajerski. Med 22 navedenimi odredbami šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko so bile štiri takšne, ki so urejale vprašanja denarnih zavodov, ena je bila o t. i. ukrepih za novi red (Neuordnungsmassnahmen), tri o ukrepih za utrjevanje nemštva, ena o zaplembi premoženja pobežlih in izgnanih oseb, ena o razlastitvi, tri o ureditvi oskrbe z energijo, ena o razpustu društev, organizacij in zvez, dve o Štajerski domovinski zvezi, ena o ureditvi policijske uprave v mestu Maribor, dve o potrošniških

60. Po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu so nacisti razdelili avstrijsko ozemlje na sedem območij, ki so jih v strankinem pogledu imenovali „državne gaue“ (Reichsgaue) in so bili novi tip gauov, v katerih so prvokrat uvedli personalno unijo med vodstvom stranke in upravnim vodstvom; gauleiter je bil kot pokrajinski vodja NSDAP hkrati državni namestnik kot vodja uprave v pokrajini. Takšno ureditev so pozneje nameravali uvesti tudi v Nemčiji, kjer so se do tedaj morali ozirati na tradicionalno teritorialno-politično ureditev. O organizaciji in vodstvenih organih NSDAP glej: Organisationsbuch der NSDAP in Peter Huettenberger, Die Gauleiter, Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP. Stuttgart 1969 (navajam: Huettenberger, Die Gauleiter).

61. Arhiv VII. nemški fondi, škatla 33, reg. št. 5/6, okrožnica šefa civilne uprave za Gorenjsko 3. 9. 1941 s priloženim osnutkom Hitlerjevega odloka.

62. BA, fond RK, R 43 II/137, str. 230, pismo dr. Gramscha državni pisarni 5. 9. 1941.

zadrukah in ena o premoženju verskih združenj, medtem ko sta bili dve taki, ki jih še sploh ni bil izdal (o upravnih razdelitvi Spodnje Štajerske in o razdelitvi Spodnje Štajerske v sodne okraje). Osnutek izvršilnega odloka je tudi določal, da bodo v teh odredbah navedene pristojnosti političnih komisarjev prešle na deželne svetnike, tiste, ki jih ima šef civilne uprave, pa na državnega namestnika za Štajersko; če je v državnih zakonih predvideno součinkovanje NSDAP, bo namesto stranke součinkovala Štajerska domovinska zveza, da se območje okraja Ljutomer priključi okrožju Radgona; sem da se priključita tudi dve občini v Prekmurju, medtem ko se drugi dve tamkajšnji občini priključita okrožju Feldbach (te štiri občine v Prekmurju je nemški okupator zasedel 20. aprila 1941).⁶³ Ne poznamo pripomb in stališč posameznih pooblaščenecv šefa civilne uprave v Mariboru, (političnim komisarjem v okrožjih ga niso poslali niti v vednost) do tega osnutka izvršilnega odloka. Niti ne vemo, ali so osnutek podobnega odloka sestavili tudi na Bledu.

Da so v posameznih ministrstvih in tudi v drugih vrhovnih uradih nemškega rajha v Berlinu resno obravnavali osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, pričajo ohranjene pripombe ministrstva za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo. Njegovi uradniki so imeli pripombo predvsem glede „prava o poklicnem šolstvu“. V Koroški in Štajerski je bil namreč nosilec poklicnega šolstva poseben sklad za poklicno šolstvo. Po veljavnih štajerskih in koroških deželnih zakonih so skladi za poklicno šolstvo dobili tudi v državnem pravu pooblastilo, da zbirajo prispevke za poklicno šolstvo. „Zato bi torej moralo biti hkrati v uvedbo prava o poklicnem šolstvu, ki velja v obeh državnih gavih, uvedeno tudi že obstoječe pravo nekdanjih avstrijskih zveznih dežel“. Na to pripombo je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko odgovoril, da bo z dnem priključitve uvedel v Spodnji Štajerski ne samo celotno pravo o poklicnem šolstvu, temveč sploh vse šolsko pravo, ki velja za Štajersko.⁶⁴

Pomembnejši so bili načelni pomisleki v štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu. Izrazil jih je njegov pravni oddelek 24. septembra 1941 v okrožnici drugim oddelkom, in sicer glede uvedbe nemškega prava v Spodnji Štajerski. Potem ko je opisal predvideno rešitev te zadeve, je opozoril:

„Obstajajo pomisleki proti tej pavšalni uvedbi rajhovskega prava. Že v pogajanjih med uradom našega pooblaščenca in šefom civilne uprave je bilo doseženo soglasje, da bodo ostale v veljavi različne odredbe šefa civilne uprave o utrjevanju nemštva. Poleg tega bi morali po mojem mnenju že šedaj ugovarjati proti uvedbi nekaterih zakonov, ki za nas nikakor niso sprejemljivi. To velja zlasti za

zakon o novi tvorbi nemškega kmetištva iz junija 1933,
državni naselitveni zakon iz 1919 z njegovimi postranskimi določbami,
pravo o dedovanju,
pravo o ureditvi prostora,
državni preložitveni red in pod pogoji preureditveno pravo.

Ne glede na te zakone, ki se nikakor ne smejo uvesti, bi po mojem mnenju morali zelo upoštevati to, da bi tudi glede drugega uvajali le posamezne zakone, ker so izkušnje vzhodnih območij pokazale, da skoraj nobenega zakona starega rajha ni mogoče brez

63. Arhiv MNOM, fond komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev, okrožnica šefa civilne uprave 10. 9. 1941, prepis; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 761-762.

64. DZA, fond REM, zv. 617/6, str. 17-32, pismo ministra za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo 23. 9. 1941, pismo drž. nam. za Štajersko 29. 9. 1941.

spremembe prenesti na območja, na katerih poleg Nemcev živijo tudi tujerodci. To velja npr. posebno za:

državljanstvo,
procesualno pravo,
davčno pravo,
pravo o ukinitvi fidejkomisov,
pravo o uporabi orožja,
kazensko pravo itd.

Skoraj ni zakona, ki bi ga na vzhodnih območjih mogli uvesti brez sprememb, in če je do tega prišlo izjemoma, se je v praksi izkazalo, da je bila takšna nespremenjena uporaba nemških zakonov napaka.⁶⁵

Ne vemo, v kakšni obliki je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva te pomisleke sporočil notranjemu ministrstvu ali državni pisarni. Kot bomo videli, je imel še nekatere druge pomisleke.

Pripombe k osnutku Hitlerjevega odloka o priključitvi Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu, ki jih poznamo, so iz sredine in druge polovice septembra 1941. Vendar so se že kmalu začeli pojavljati dvomi o možnosti, da bi priključitev lahko izvedli že 1. oktobra 1941. Prvič izvemo za tak dvom iz Goeringovega pisma dne 20. septembra 1941 državni pisarni: „Notranji minister mi je sporočil, da še ni gotovo, ali bo prišlo do ponovne združitve osvobojenih območij Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske z nemškim rajhom, kar je predvideno za 1. oktober 1941.“ Zategadelj je Goering v nasprotju s svojim drugačnim stališčem v pismu z dne 5. septembra 1941⁶⁶ soglašal, naj bi odredbo o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah izdal ministrski svet za državno obrambo pred priključitvijo teh pokrajin nemškemu rajhu in ne notranji minister ob priključitvi ali celo po njej.⁶⁷ Vendar pa si je notranje ministrstvo tudi po 20. septembru prizadevalo, da bi Hitler podpisal navedeni odlok o priključitvi še pred 1. oktobrom 1941. Dne 22. septembra 1941 je namreč minister dr. Frick poslal vodji državne pisarne dr. Lammersu osnutek odloka o priključitvi, da bi ga ta dal Hitlerju podpisati. Zanimivo pa je, da je v spremnem pismu navedel tole: „Šef civilne uprave v Spodnji Štajerski želi priključitev 1. oktobra 1941. Šef civilne uprave v Koroški in Kranjski želi priključitev 1. novembra 1941.“⁶⁸ V tem pismu sta prvič omenjeni različni želji šefov civilne uprave glede datuma priključitve. Iz podatkov, ki so nam na voljo, ni mogoče natančneje povedati, zakaj so se na Bledu nenadoma začeli zavzemati za drug datum priključitve. Res je, da še ni bila izšla in je kazalo, da pred 1. oktobrom 1941 še ne bo mogla iziti odredba ministrskega sveta za državno obrambo o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah, kot vemo pa, da se je za to, da bi odredba izšla še pred priključitvijo teh pokrajin k nemškemu rajhu, vsaj v začetku zavzemal predvsem šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko. V navedenem pismu je dr. Frick opozoril, da zaradi prekratkega roka ni mogel prej dobiti soglasja vodje strankine pisarne Bormanna, zato mu je šele sedaj poslal prepis tega pisma in osnutek odloka o priključitvi ter ga zaprosil, naj njemu ali dr. Lammersu sporoči svoje stališče.⁶⁹

65. BA, fond RKFVDV, R 49/851, okrožnica pravnega oddelka drž. kom. za utrj. nem. 24. 9. 1941.

66. Glej op. 62.

67. BA, fond RK, R 43 II/137, str. 231, Goeringovo pismo 20. 9. 1941 (v Goeringovem imenu ga je podpisal Bergbohm).

68. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 38–40, Frickovo pismo 22. 9. 1941.

69. Prav tam.

Za sedaj nam ni znano, kakšno je bilo Bormannovo stališče do osnutka Hitlerjevega odloka o priključitvi Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu. Znano pa je, da je notranje ministrstvo najprej 24. septembra pisмено obvestilo druga ministrstva in nato 26. septembra po telefonu še oba šefa civilne uprave v Mariboru in na Bledu, da se priključitev Spodnje Štajerske in Gorenjske, ki so jo predvidevali za 1. oktober 1941, odlaga iz „zakonsko-tehničnih razlogov“ ter jo lahko pričakujejo za 1. november 1941.⁷⁰ Morda je tudi Bormann prispeval k temu, da so v Berlinu sklenili odložiti priključitev od 1. oktobra na 1. november 1941. To bi mogli sklepati glede na njegova nekoliko pozneje izražena stališča, s katerimi se bomo še srečali v tej razpravi.

4. Odložitev priključitve s 1. oktobra na 1. november 1941

Odložitev priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu za mesec dni je nekoliko omilila časovno stisko, v kateri sta se znašla notranje ministrstvo in državna pisarna pri pripravi ustreznih dokumentov, to je osnutkov odredbe o državljanstvu in odloka o priključitvi. Oba sta bila že v državni pisarni in so ju njeni uradniki obravnavali 30. septembra 1941. Svetnik v državni pisarni dr. Hans Ficker je tega dne sestavil beležko, da je Goering spremenil svoje stališče glede odredbe o državljanstvu; ker 1. oktobra 1941 ne bo priključitve Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu, soglašajo s tem, da izda odredbo ministrski svet za državno obrambo pred priključitvijo in ne notranji minister po priključitvi. Dr. Ficker je dalje navedel, da sta mu „referent za odredbo o državljanstvu“ dr. Hans Globke in referent za odloke o priključitvi von Wolff — oba sta delala na notranjem ministrstvu — sporočila, da 1. oktobra ne bo priključitve in da bosta v prihodnjih dneh predložila novi osnutek zadevnega odloka, ki bo predvideval priključitev za 1. november 1941. Ker se šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko še vedno zavzemata za to, da bi odredba o državljanstvu izšla pred priključitvijo teh pokrajin nemškemu rajhu, je notranji minister prosil, naj bi osnutek odredbe o državljanstvu poslali Goeringu, da ga podpiše. Potem ko so se z zadevo seznanili še drugi referenti v državni pisarni, npr. Ostertag, Friedrich Wilhelm Kritzinger, je šef državne pisarne dr. Lammers 4. oktobra 1941 poslal osnutek odredbe o državljanstvu iz Hitlerjevega glavnega stana na t. i. prusko državno ministrstvo (Goering je bil namreč tudi t. i. predsednik pruske vlade), da bi ga tamkajšnji državni sekretar Koerner predložil v podpis Goeringu. Ta ga je podpisal dne 14. oktobra 1941, približno takrat pa še dr. Frick in dr. Lammers.⁷¹ Dr. Kritzinger iz državne pisarne je čez dva dni poslal kopijo podpisane odredbe o državljanstvu dr. Stuckartu v notranje ministrstvo, da bi jo ta objavil v uradnem listu.⁷² Fotokopija izvirne odredbe o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah z dne 14. oktobra 1941 je v arhivskem fondu državne pisarne,⁷³ besedilo pa so objavili v uradnem listu nemškega rajha I, 1941, št. 120, z dne 24. oktobra 1941, str. 648. Ministrski svet za državno obrambo je odredbo o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah zaradi prizadevanj šefov civilne uprave v Mariboru in na Bledu torej res izdal pred priključitvijo teh pokrajin nemškemu rajhu, vendar predvsem

70. Arhiv MNOM, fond komisije za ugotavljanje zločinov, Uiberreitherjevo pismo 27. 9. 1941; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 762-763; gradivo XI. procesa pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nuernbergu, dok. NG-4635.

71. BA, fond RK, R II 43/137, str. 233-239, Fickerjeva beležka 30. 9. 1941. osnutek Lammersovega pisma Koernerju 4. 10. 1941, Marotzkejevo pismo 14. 10. 1941.

72. BA, fond RK, R 43 II/137, str. 240, Kritzingerjevo pismo 16. 10. 1941.

73. BA, fond RK, R 43 II/137, str. 241-244.

zaradi tega, ker so priključitev odložili za en mesec. Tudi objavili so jo pred 1. novembrom 1941, ko so spet pričakovali priključitev. Zanimivo pa je, da se nato šefoma civilne uprave ni mudilo, saj je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko objavil besedilo odredbe šele 13. novembra 1941,⁷⁴ medtem ko je šef civilne uprave za Gorenjsko v letu 1941 sploh ni objavil. Odredba pa bi bila lahko začela veljati šele tedaj, ko bi jo bila šefa civilne uprave objavila v svojih uradnih listih in ko bi notranji minister izdal t. i. izvršilna določila zanjo. Ta pa je to storil šele v letu 1942. Tako nemški okupator v letu 1941 ni mogel popolnoma rešiti vprašanja o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah.

Kot že rečeno, so 30. septembra 1941 v državni pisarni v Berlinu obravnavali tudi osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu, znan pa nam je tudi še podatek, da sta dr. Globke in von Wolff iz notranjega ministrstva sporočila dr. Fickerju, da bosta kmalu predložila nov osnutek odloka, ki bo predvidel priključitev za 1. november 1941. Iz neke druge Fickerjeve beležke, sestavljene prav tako 30. septembra, izvemo, da je ta že prej opozoril von Wolffa na nekatere pomisleke, posebno na prevelik „obseg osnutka“. Von Wolff mu je izjavil, da je že dr. Lammers opozoril dr. Stuckarta na potrebo po različnih spremembah, in ta je prosil, naj štejejo osnutek za umaknjen. Von Wolff je 30. septembra obvestil dr. Fickerja, da so osnutek bistveno skrajšali in da bodo novi osnutek v prihodnjih dneh poslali državni pisarni.⁷⁵

Toda kot da bi se komu zelo mudilo, je državni sekretar dr. Stuckart že 30. septembra poslal državni pisarni v Berlin in še posebej njenemu vodji dr. Lammersu v Hitlerjev glavni stan nov osnutek odloka o priključitvi, da bi ga dr. Lammers predložil Hitlerju v podpis. V spremnem pismu je povedal, da je iz novega osnutka odloka izpadel drugi člen, ki je načelno govoril o državljanstvu, saj je medtem že izšla posebna odredba o državljanstvu. Hkrati je dr. Stuckart poslal državni pisarni in posebej dr. Lammersu tudi prvi osnutek t. i. izvedbene odredbe za odlok o priključitvi.⁷⁶

Novi osnutek odloka o priključitvi Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu je bil v primerjavi s prejšnjim zelo skrajšan. Novi osnutek, ki je imel v naslovu namesto izraza „Gorenjska“ izraz „Kranjska“, ni imel več določbe o državljanstvu, ker je to vprašanje že urejala posebna odredba, ki je bila nared, da jo podpišejo Goering, Frick in dr. Lammers. Namesto tega je drugi člen dobil tolo določbo:

1) O tem, kdaj začne na priključenih območjih veljati pravo, ki velja v državnih gauih Štajerske in Koroške, in o nadaljnji veljavnosti prava, ki je doslej veljalo tam, izda natančnejše določbe notranji minister.

2) Posebni organi na ravni okrožij so do nadaljnjega podrejeni deželnim svetnikom.“

Člen pet v prejšnjem osnutku odloka je sedaj postal tretji člen, medtem ko je prejšnji šesti člen postal četrti, vendar ni imel datuma 1. oktober 1941, temveč 1. november 1941. Novo je bilo tudi to, naj bi odlok za Hitlerjem podpisal tudi vodja državne pisarne dr. Lammers. Iz prejšnjega osnutka odloka sta izpadla torej dva člena, in sicer ves drugi člen (določba o državljanstvu), in večina tretjega člena (določba o načinu in času uvedbe nemškega prava).⁷⁷

74. VAZSt, 1941, št. 51, 13. 11. 1941.

75. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 41, Fickerjeva beležka 30. 9. 1941.

76. BA, fond RK, 43 II/1348d, str. 42, Stuckartovo pismo 30. 9. 1941. Notranje ministrstvo je drugim vrhovnim ustanovam nemškega rajha poslalo osnutek prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi 3. oktobra 1941, glej op. 93.

77. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 43, osnutek odloka o priključitvi 1. 11. 1941.

Večina tretjega člena iz prejšnjega odloka o priključitvi je prišla v t. i. „prvo odredbo za izvedbo odloka fuehrerja in reichskanzlerja o ponovni združitvi osvobojenih območij Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske z nemškimi rajhom“. Ta odredba naj bi imela samo dva člena. Prvi člen naj bi se glasil:

1) Pravo, ki velja v državnih gauih Štajerski in Koroški, začne na območjih, ki so priključena državnemu gauu Štajerska, veljati 1. novembra 1941, na območjih, ki so priključena državnemu gauu Koroška, pa v roku, ki ga bom sam določil. Dotlej ostane v veljavi pravo, ki je veljalo do sedaj, če ne nasprotuje priključitvi nemškemu rajhu.

2) Uvedba prava po 1. odstavku ne prizadene izvajanja ukrepov za utrjevanje nemštva.

3) Pristojni ministri lahko v sporazumu z menoj določijo z odredbo, da v prvem odstavku predvideni pravni predpisi na priključenih območjih ali začnejo veljati pozneje ali pa jih je treba uporabljati po posebnih merilih.

4) Pri pravnih predpisih bivšega avstrijskega zveznega ali deželnega prava in prava bivših avstrijskih dežel ter pri odredbah v skladu s 5. členom zakona o Vzhodni marki lahko državna namestnika z odredbami izdajata določbe takšne vrste, kot so označene v 3. odstavku.

5) Če predpisov, ki se na temelju te odredbe uvajajo na priključenih območjih, ni mogoče uporabljati neposredno, jih je treba uporabljati smiselno.“

Drugi člen prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu pa naj bi se glasil:

„1) Pridržujem si pravico, da potem ko sem slišal mnenje državnih namestnikov v Štajerski in Koroški, določim, koliko bo po uveljavitvi prava, ki velja v državnih gauih Štajerska in Koroška, še veljalo do sedaj veljavno pravo na priključenih območjih.

2) Državna namestnika v Štajerski in Koroški sta pooblaščenca, da v svojih uradnih listih objavita tiste predpise, katerih veljavnost bom določil po 1. oktobru.“

Kot rečeno, so v osnutek te odredbe prišle nekatere določbe, ki so bile že v prejšnjem osnutku odloka o priključitvi, a so sedaj izpadle iz njega. Če te dokumente primerjamo, ugotovimo zlasti eno bistveno novost, in sicer, naj bi z dnem priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu uvedli pravo, ki je veljalo v sosednjih avstrijskih pokrajinah, le v Spodnji Štajerski, medtem ko bi v Gorenjski to storili šele pozneje. Na to sem postal pozoren že pred leti in sem menil, da so nacisti s tem hoteli še za nekaj časa, dokler ne bi rešili t. i. nacionalnopolitičnih vprašanj, zlasti vprašanja množičnega izganjanja Slovencev (do tedaj so namreč od več kot 100.000 za izgon predvidenih oseb, izgnali le okrog 2.500), ohraniti v Gorenjski izreden položaj šefa civilne uprave, ki je lahko izdajal odredbe zlasti še glede utrjevanja nemštva in mu ne bi bilo treba upoštevati nobenih zakonov in odredb.⁷⁸

H. Schara je v zvezi s tem vprašanjem opozoril še na novo okolnost, in sicer na t. i. „legalizacijo“ pristojnosti pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Gorenjski.⁷⁹ Najprej je bila v osnutku odloka o priključitvi in nato v osnutku izvršilne odredbe za izvedbo tega odloka določba, da novo uvedeno pravo v Spodnji Štajerski in Gorenjski ne more vplivati na ukrepe za utrjevanje nemštva. Medtem ko je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko do konca septembra 1941 objavil tri odredbe, in sicer 22.

78. Ferenc, Okupacijski sistemi. Vojaški informator 1968/69, št. 2, str. 21.

79. Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj, str. 250 - 256.

aprila, 2. in 23. maja⁸⁰ ter 20. oktobra še eno,⁸¹ šef civilne uprave za Gorenjsko ni objavil še nobene. O tem so pozneje pisali takole:

„Septembra 1941 so predložili osnutek fuehrerjevega odloka glede uvedbe prava na zasedenih območjih Koroške, da bi o njem zavzeli stališče. V 2. odstavku 3. člena tega osnutka je bilo določeno, da ta uvedba prava ne prizadene ukrepov za utrditev nemštva. Da bi pojasnili to zadevo, smo si dopisovali z notranjim ministrom. Ta se je držal tega, da lahko pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva na temelju tajnega fuehrerjevega odloka iz leta 1939 sprejme vse ukrepe, ki so potrebni za utrjevanje nemštva, tudi takrat, če ti ukrepi niso predvideni v zakonih in odredbah državnega gausa Koroške ali če tem nasprotujejo, in da lahko izključno pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva določi, kateri ukrepi so potrebni za utrjevanje nemštva.

Ob nekem razgovoru v strankini pisarni v Muenchnu (to je vodil M. Bormann — op. T. F.), je zastopnik glavnega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva nujno opozoril, naj to stališče notranjega ministra in najpomembnejše ukrepe v posameznih primerih pravočasno zasidramo, da ne bi moglo priti do razlik v mnenjih z nobenim drugim uradom ali s sodiščem.

Praktično potrebo po objavi takšne odredbe zahteva prav gotovo premislek, da ni bil v nobenem zakonu objavljen tajni fuehrerjev odlok iz leta 1939, na katerem sloni vse pooblastilo pooblaščenca državnega vodje SS — državnega komisarja za utrjevanje nemštva; in ga zato sodišča in uradi ne poznajo. Predložitev tega fuehrerjevega odloka bi bila v nasprotju z namero, da ostane v tajnosti, poleg tega pa ne bi mogla oslabiti ugovorov sodišč in uradov, ker bi šele objava v uradnem listu imela za posledico njegovo uporabo v uradovanju. Poleg tega pa bi tudi popolnoma splošno zapisano besedilo fuehrerjevega odloka v tisočkrat različnih primerih prakse vodilo morda k prav tolikšnim težavam v razlagi ali k odločitvam, ki bi nasprotovale njegovemu smislu.“⁸²

V uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva za Gorenjsko na Bledu so septembra 1941 sestavili osnutek t. i. „odredbe o preureditvi“. Ta odredba naj bi odločala, da je mogoče nekatere predele, ki jih določi državni komisar za utrjevanje nemštva, ne glede na obstoječe pravne predpise povsem preurediti z namenom, da bi na njih utrdili nemštvo. Med ukrepi, ki naj bi jih takoj uvedli za dosego tega namena, bi bila tudi „vzpostavitev zdravih strukturnih razmerij prebivalstva s preseljevanjem in preslojevanjem, preureditev vse površine glede na razdelitev obdelovalne kulture in na vsa s tem zvezana pravna razmerja, ustvaritev nemških mest in vasi ter smotnejše oblikovanje teritorialnih enot skupaj s potrebnimi prometnimi in oskrbovalnimi napravami“. Ali z drugimi besedami: državni komisar za utrjevanje nemštva bi lahko v vsej Gorenjski ali na posameznih območjih odstranil slovensko prebivalstvo, naselil tja nemško in popolnoma preuredil pokrajino, kakor je to delal na Poljskem in v t. i. naselitvenem območju ob Savi in Sotli. Napisali so tudi že izvršilne predpise in celo svoje pripombe k temu osnutku.⁸³

Osnutek „odredbe o preureditvi“ so poslali tudi uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlin in ga tam tudi obravnavali.⁸⁴ Vendar so v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Gorenjskem do srede

80. VAZSt 1941, št. 5, str. 16, št. 8, str. 29 in št. 26, str. 201.

81. VAZSt 25. 10. 1941.

82. Arhiv IZDG, fond dež. svet. Kamnik, fasc. 829/II, okrožnica šefa civilne uprave za Gorenjsko 13. 2. 1942 s prilogami.

83. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 689–690.

84. Prav tam.

februarja 1942 pripravili osnutek odredbe o ukrepih za utrjevanje nemštva „na zasedenih območjih Koroške in Kranjske“, ki je pa niso izdali v taki obliki.⁸⁵ Precej okrnjeno jo je šef civilne uprave za Gorenjsko izdal šele 17. maja 1942. V prvem členu je imela to določbo: „Pooblaščenec državnega vodje SS in državnega komisarja za utrjevanje nemštva lahko na zasedenih območjih Koroške in Kranjske za namene utrjevanja nemštva ukrene vse, kar je potrebno za izpolnitev njegove naloge, četudi to ne temelji na veljavnih pravnih predpisih.“⁸⁶ S to odredbo si je potemtakem prisvojil pravico, da neomejeno ukrepa proti Slovencem v korist nemštva, kakor je to predvidel že osnutek „odredbe o preureditvi“, ki pa naj bi ga bile izdale osrednje oblasti v Berlinu. Proti ukrepom, ki jih je lahko izdal na osnovi te odredbe, ni dopuščal nobene možnosti pritožbe in ugovora, izključil je redno pravno pot in zavezal upravne organe in celo sodišča, da izvajajo njegova navodila.⁸⁷

Če bi tisti del osnutka prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, ki govori o tem, da po uvedbi prava sosednjih avstrijskih pokrajin ostanejo ukrepi za utrditev nemštva nedotaknjeni, razumeli tako, da se ta določba nanaša na že izdane ukrepe, bi morda lahko sodili, da so si prizadevali na Gorenjskem uvesti pravo, ki je veljalo na Koroškem, šele po sprejetju „odredbe o preureditvi“ oziroma „odredbe o ukrepih za utrjevanje nemštva“ na Gorenjskem. Toda to, da so kmalu spremenili svoj sklep o roku za uvedbo prava, ki je veljalo v Koroški, nam vzbuja dvom o upravičenosti takšne sodbe.

5. Odložitev priključitve s 1. novembra 1941 na 1. januar 1942

Potem ko je državna pisarna 30. septembra 1941 prejela nov osnutek odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu in hkrati tudi osnutek prve odredbe o izvedbi tega odloka, so njeni uradniki sestavili uradno beležko. V njej je dr. Ficker ugotovil razlike v primerjavi s prejšnjim osnutkom odloka o priključitvi in jih sporočil vodji pisarne dr. Lammersu. O tem je 2. oktobra zapisal:

„Osnutek bi sedaj lahko v vseh pomembnih točkah ustrezal željam, ki jih je izrekel gospod državni minister⁸⁸ državnemu sekretarju Stuckartu. Za sedaj bi morali počakati, kaj bo o osnutku povedal reichsleiter Bormann.“ Na koncu je pripisal: „Po enem tednu“, kar pomeni, da bi zadevo obravnavali oziroma posredovali dalje čez teden dni. Fickerjev sodelavec dr. Kritzinger je k tej beležki 3. oktobra pripisal tole:

„Ministerialni direktor dr. Klopfer mi je rekel včeraj, da ima Reichsleiter Bormann nekatere pomisleke proti priključitvi koroškega in kranjskega območja na dan 1. novembra, in sicer posebno zato, ker s priključitvijo naloge državnega namestnika (Pawlowski) in gauleiterja (Kutschera) ne bi bile več v eni roki, čemur bi se pri še zelo (podčrtano v izvirniku – op. T. F.) nemirnih razmerah na območju izognili. Pri tem je omenil, da ste vi, gospod državni minister, pred kratkim govorili z reichsleiterjem

85. Arhiv IZDG, fond dež. svet. Kamnik, fasc. 829/II, osnutek odredbe in spremno pismo šefa civilne uprave za Gorenjsko 13. 2. 1942; Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj, str. 255.

86. Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kaerntens und Krains (navajam: VAZK) 8. 6. 1942.

87. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 690.

88. Dr. Lammers je bil namreč kot vodja državne pisarne po položaju minister, vodje drugih osrednjih pisarn so bili le državni sekretarji, npr. Philip Bouhler, Otto Meissner.

Bormannom o vprašanju imenovanja državnega namestnika in gauleiterja za Koroško, ni pa vedel o tem nič natančnejšega. Če ta ne bo ugovarjal, bomo lahko odlok predložili fuhrerju v podpis.⁸⁹

Iz tega Kritzingerjevega pripisa, ki sicer ni datiran, a je vsekakor nastal med 2. in 4. oktobrom 1941, prvič izvemo, da Bormann ni maral, da bi Gorenjsko priključili nemškemu rajhu že 1. novembra 1941, in sicer zaradi tega, ker Koroška še ni dobila novega gauleiterja NSDAP, ki bi postal tudi državni namestnik, so pa njegovo imenovanje že pričakovali.

Kutschera je bil le namestnik gauleiterja, kot šef civilne uprave za Gorenjsko je bil sicer Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva, ni pa bil državni namestnik, ker je to dolžnost kot namestnik opravljal vladni predsednik dr. von Pawlowski. Ko bi bili Gorenjsko priključili nemškemu rajhu, tj. Koroški, bi Kutschera nehal biti šef civilne uprave in bi obdržal le pristojnosti v okviru NSDAP in Koroške ljudske zveze. Upravne pristojnosti za Gorenjsko bi prešle na državnega namestnika Pawlowskega, ki pa ni bil niti politični voditelj niti pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Verjetno bi Bormann dopuščal, da bi bile politične in upravne pristojnosti v različnih rokah, če ne bi bile v Gorenjski nujne narodnopolitične naloge in če bi bila pokrajina mirna. Toda v Kritzingerjevi beležki je posebej poudarjeno, da to ne bi bilo sprejemljivo v „še zelo nemirnih razmerah na območju.“ To je tudi prvi podatek, da nacisti vprašanje priključitve povezujejo z razmerami na terenu. Bormann je gledal rešitev v dveh smereh: ali počakati na imenovanje novega gauleiterja NSDAP, ki bo tudi državni namestnik za Koroško, ali pa počakati na pomiritev pokrajine. Težko je reči, katera inačica se mu je zdela boljša, vemo pa, da so si nacisti prizadevali za eno in za drugo: iskali so novega funkcionarja in hkrati hoteli pomiriti pokrajino z oboroženo silo, nasiljem in političnim delom.

K navedeni Fickerjevi beležki in Kritzingerjevemu pripisu je šef državne pisarne dr. Lammers 4. oktobra pripomnil, da bo o tem imel 8. oktobra v Hitlerjevem glavnem stanu razgovor z Bormannom.

Svoje pomisleke zoper priključitev Gorenjske nemškemu rajhu 1. novembra 1941 je Bormann širše pojasnil v pismu, ki ga je 8. oktobra 1941 poslal iz Hitlerjevega glavnega stana dr. Lammersu v Berlin. V njem pravi takole:

„Moj referent, ministerialni direktor dr. Klopfer, mi je na temelju pogovora, ki ga je imel z gospodom ministerialnim direktorjem Kritzingerjem, sporočil, da je izdelan osnutek fuhrerjevega odloka, po katerem naj bi območja Južne Štajerske, Južne Koroške in Kranjske 1. 11. 1941 priključili ozemlju rajha.

Ta priključitev bi imela za posledico to, da bi pooblastila, ki so bila doslej prenešena na člana stranke gauleiterja Uiberreitherja in namestnika gauleiterja Kutschero kot šefa civilne uprave, usahnila s 1. 11. 1941. Član stranke Uiberreither bi hkrati dobil pristojnosti državnega namestnika za območje, ki bi ga priključili njegovemu gauu. Ta bi bil torej s strankinimi in državnimi pristojnostmi, ki jih ima za območje svojega gaa, popolnoma odgovoren za nadaljnje ponemčevanje Južne Štajerske.

89. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 45, Fickerjeva beležka 2. 10. 1941 in Kritzingerjev pripis (izvirnik); BA, fond RK, R 43 II/1348, str. 24, (izviren prepis).

Namestnik gauleiterja Kutschera pa bi nasprotno lahko imel za Južno Koroško in Kranjsko le pristojnosti namestnika gauleiterja. Stalni namestnik državnega namestnika bi tudi za to območje postal vladni predsednik Pawlowski. Imam močan pomislek proti temu, da bi sedaj na še zelo nemirnem območju Kranjske razdelili vodstvo stranke in države.

Kot so mi sporočili, je v osnutku Fuehrerjevega odloka, ki ga pripravljajo, predvideno, naj bi gospod notranji minister odločil o tem, koliko naj bi na zopet priključenih območjih veljalo dosedanje pravo ali pa splošno pravo rajha. Če naj bi pri tem razumeli tudi državno pravo, ki velja v južni Koroški in Kranjski, prosimo za premislek, ali je ustrezno, da bi s Fuehrerjevim odlokom določili, naj bi nastopila popolna preureditev državnopravnih razmer, hkrati pa bi z odlokom gospoda notranjega ministra določili, naj bi državnoopravno ostalo vse pri starem.

Ker ima sprememba državnopravnih razmer zelo velike posledice za delo stranke, prosim, da odločitev, ki je pridržana gospodu notranjemu ministru, brezpogojno vezemo na soglasje volje strankine pisarne.⁹⁰

Iz Bormannovega pisma lahko poleg njegovega že znanega pomisleka za priključitev Gorenjske nemškemu rajhu – to je delitev pristojnosti stranke in države na dve osebi – zvezmo tudi za njegovo nasprotovanje temu, da bi glede uvedbe prava sosednjih avstrijskih pokrajin v zasedene slovenske pokrajine določili z odlokom o priključitvi, kar pa bi potem zanikali v prvi odredbi za izvedbo odloka. O Bormannovih pomislekih so v državni pisarni v Berlinu razpravljali 10. oktobra 1941. Dr. Kritzinger je za dr. Lammersa sestavil tole beležko:

„Pomisliki vodje strankine pisarne se mi zdijo utemeljeni za obe točki. Če s fuehrerjevim odlokom območje Južne Koroške in Kranjske priključimo območju rajha in državnega gaua Koroške, verjetno ne bi bilo dobro, če bi notranji minister z izvedbeno odredbo popolnoma izključil pooblastila državnega namestnika na novih območjih. Priključitev, ki bi jo odredil Fuehrer, bi nato ostala le na papirju. Ministerialni direktor Hoche iz notranjega ministrstva, pa mi je sporočil, da je poleg tega šef civilne uprave Kutschera prosil, naj bi tudi na novem območju Koroške začelo 1. novembra veljati vsenemško pravo. Ministerialni direktor Klopfer pa – kot mi je pravkar sporočil po telefonu – meni, da to ni mogoče. Notranji minister zato za 1. člen odredbe, ki jo namerava izdati (osnutek je že tam), predvideva takšno določbo:

Dne 1. novembra 1941 začne na območjih, priključenih državnemu gauu Štajerska, veljati pravo, ki velja v državnem gauu Štajerska, na območjih, ki so priključena k državnemu gauu Koroška, pa začne veljati pravo, ki velja v državnem gauu Koroška.

Tudi s tem se mi zdi nezdružljiva izključitev državnega namestnika na novih območjih.

Pomislekom vodje strankine pisarne bi najboljše ugodili tako, da bi v Koroški imenovali državnega namestnika pred 1. novembrom. Kot sem obveščen, bi bilo nadaljnje odlaganje priključitve zelo nezaželeno; po sporočilih, ki sem jih dobil, se posebno v Južni Štajerski vse zavzema za čimprejšnjo priključitev. Če bi odložili le priključitev Južne Koroške in Kranjske, bi morda lahko Italijani sklepali o morebitnih možnostih za spremembo meje. Pošta je že konec septembra izdala posebne pisemske znamke za priključitev. Znamke imajo sliko mesta ali krajine novih območij in pod njo napis: „Deutsches Reich“.⁹¹

90. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 48–49, Bormannovo pismo 8. 10. 1941.

91. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 50–51, Kritzingerjeva beležka 10. 10. 1941.

S to Kritzingerjevo beležko se je vodja državne pisarne dr. Lammers seznanil 14. oktobra 1941 v Hitlerjevem glavnem stanu. Potem ko jo je parafiral, niso v njegovi pisarni imeli s to zadevo en teden nobenega opravka, pač pa jo je tisti čas zelo aktivno obravnavalo notranje ministrstvo.

Potem ko je bilo jasno, da zasedenih slovenskih pokrajin 1. oktobra 1941 še ne bodo priključili nemškemu rajhu, so v notranjem ministrstvu sklenili, da bodo vse vrhovne ustanove rajha obvestili o odložitvi priključitve in o nameri, da priključitev izvedejo 1. novembra 1941. To je notranji minister storil 3. oktobra z okrožnico, v kateri je vrhovne ustanove rajha seznanil tudi z zapletenim vprašanjem uvedbe nemškega prava v Gorenjski:

„Glede uvedbe prava je v primerjavi z mojo okrožnico⁹² nastopila takšna sprememba, da bo veljavno pravo na splošno uvedeno ob priključitvi le na območjih, ki bodo ponovno priključena Štajerski. Na območjih, ki bodo priključena Koroški, še ne bo prišlo do splošne uvedbe prava. V soglasju z menoj pa lahko uvajajo pravo od priključitve naprej pristojni ministri. Ker je splošno uvedbo prava pričakovati v bližnjem času tudi za Koroško, bodo takšno možnost izrabili kar se da malo.“

Hkrati s to okrožnico je notranji minister poslal vrhovnim ustanovam nemškega rajha tudi osnutek nam že znane prve odredbe o izvedbi odloka o priključitvi. Pri tem jih je še posebej opozoril na 5. odstavek 1. člena, ki v zvezi s 3. odstavkom zelo gibčno rešuje vprašanje uvajanja in uporabljanja prava v slovenskih pokrajinah po priključitvi.⁹³ Toda po Bormannovem posredovanju je državni sekretar v notranjem ministrstvu Pfundtner v Frickovem imenu 11. oktobra obvestil dr. Lammersa, da ga je šef civilne uprave za Gorenjsko 8. oktobra, torej isti dan, kot je Bormann napisal navedeno pismo, brzojavno zaprosil, naj bi tudi v Gorenjski uvedli nemško pravo 1. novembra 1941. Pravi, da glede tega nima nobenih pomislekov, in zato predlaga ustrezno spremembo prvega odstavka prvega člena prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi.⁹⁴ Z nekoliko krajšo okrožnico je dr. Hoche 13. oktobra seznanil vrhovne ustanove nemškega rajha.⁹⁵

Dva dni pred tem je pristojni referent poslal v imenu notranjega ministrstva nekaterim vrhovnim ustanovam (10) nemškega rajha in oddelkom notranjega ministrstva osnutek izvedbenega odloka notranjega ministrstva o pravnih določbah šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki naj bi po priključitvi 1. novembra 1941 veljale še naprej. Poznamo že osnutek tega odloka, ki so ga pripravili v uradu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru do 10. septembra 1941.⁹⁶ Vendar so ga v enem mesecu zelo spremenili. Niso ga vezali neposredno na Hitlerjev odlok o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, temveč na prvo odredbo notranjega ministra za izvedbo tega odloka. Namesto prejšnjih 22 odredb, ki jih je bil že izdal ali naj bi jih bil še izdal šef civilne uprave pred priključitvijo, je osnutek sedaj naštel kar 30 odredb, ki jih je šef civilne uprave izdal do 19. septembra 1941. Med temi odredbami ni odredbe o razdelitvi Spodnje Štajerske v sodne okraje, ker je ni izdal in so zadeve pravosodja ostale še naprej v rokah varnostne policije. V seznam, v katerem so vrstni red uredb smiselno

92. Glej op. št. 59.

93. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 46–47, Frickova okrožnica 3. 10. 1941 s priloženim osnutkom prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi; DZA, fond REM, zv. 1024.

94. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 52, Pfundtnerjeva okrožnica 11. 10. 1941; BA, fond RMI, R 18/6056, str. 40–41.

95. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 53, Hochejeva okrožnica 13. 10. 1941; DZA, fond REM, zv. 1024, str. 21–22.

96. Glej op. 63.

preuredili, so vključili 9 novih odredb, med katerimi so bile 3 (o pridobitvi zemljiškega lastništva, obrtništva in delništva iz aprila, o ureditvi zavarovanja iz junija in o začasni ureditvi obrtništva iz avgusta) iz obdobja do septembra, medtem ko jih je bilo šest iz septembra 1941 (dve o denarnih in kreditnih ustanovah, po ena o prometu z blagom in o uvedbi državne gospodarske pomoči ter dve o uvedbi krajevnih razredov za določanje dodatka za stanarine in tarife za krajevni dodatek določenim skupinam zaposlenih). Iz novega osnutka so izpustili tudi določbi o priključitvi štirih prekmurskih občin okrogjema Feldbach in Radgona ter o priključitvi ljutomerskega okraja okrogju Radgona. Če k temu osnutku do 20. oktobra ne bi bilo pripomb, bi notranje ministrstvo menilo, da z njim soglašajo.⁹⁷

Za sedaj ne vemo, ali so tisti, ki so dobili to okrožnico in osnutek odloka, dali k njima kakšne pripombe ali ne. Pač pa je notranje ministrstvo 15. oktobra prejelo pripombe ministra za prehrano in poljedelstvo Waltherja Darreja k osnutku prve odredbe notranjega ministra za izvedbo odloka o priključitvi, ki ga je – kot smo videli – dobilo v obravnavo 3. oktobra 1941.⁹⁸ Da je prav Darre imel pripombe – in kot kaže, je bil on edini, ki jih je imel – se ni čuditi, saj je bil prav on nosilec teorije o „krvi in zemlji“ (Blut und Boden) in so ga seveda zanimala tudi ta vprašanja. Povedal je, da ne soglaša z določbo, naj uvedba nemškega prava v priključenih slovenskih pokrajinah ne bi zadevala ukrepov za utrjevanje nemštva. Pri tem se je skliceval na svoji pismi z dne 8. in 30. septembra 1941, ki pa ju žal ne poznamo. Pripomnil je tudi, da mu ni jasna določba drugega odstavka prvega člena, po kateri naj bi notranji minister, potem ko je dobil mnenje ustreznega državnega namestnika, določil, koliko še velja pravo, ki je dotlej veljalo na priključenih območjih. Predlagal je, naj bi to uvajali raje pristojni ministri vsak za svoje upravno področje.⁹⁹

Pripombo k osnutku odloka o priključitvi je imel tudi finančni minister dr. Schwerin von Krosigk. Temu namreč ni bila po volji določba, da bodo po priključitvi posebni uradi, torej tudi finančni, na ravni okrožja podrejeni deželnim svetnikom. V rajhu so bili takšni uradi podrejeni le višjim organom tistega področja, v tem primeru finančne uprave. Notranje ministrstvo je to pripombo zavrnilo in odgovorilo, da imajo podobno ureditev na t. i. priključenih vzhodnih območjih (zahodne Poljske), ter dodalo:

„Zdaj pa sta oba šefa civilne uprave v Mariboru in na Bledu glede na posebne politične in narodnostne razmere osvobojenih območij izrecno izrazila željo, da bi v odlok o ponovni združitvi sprejeli določbo o podreditvi posebnih uradov deželnim svetnikom. Glede na tamkajšnje posebne razmere menim, da je ta prošnja utemeljena, in sem v odloku predvidel ustrezno določbo. Pri tem pa ni bilo mogoče privoliti v izjeme pri posameznih upravah. Izkušnje so pokazale, da se tudi pri čisto strokovnih upravah na narodnostno težkih območjih postavljajo vprašanja, ki jih je treba znotraj okrožja s političnega gledišča reševati enotno.“¹⁰⁰

Čeprav sta šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko razmeroma zgodaj dobila sporočilo o odložitvi priključitve s 1. oktobra na 1. november, sta o tem

97. BA, fond RMI, R 18/6056, str. 44–47, Hočejeva okrožnica 11. 10. 1941 s priloženim osnutkom odloka notranjega ministra.

98. Glej op. št. 76.

99. BA, fond RMI, R 18/6056, str. 54, Harmeningovo pismo 15. 10. 1941; DZA, fond REM, zv. 1024, str. 24–25.

100. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 64–67, pismo fin. min. 7. 11. 1941, Pfundtnerjevo pismo 8. 12. 1941, Fickerjeva beležka 10. 12. 1941.

razmeroma pozno natančneje seznanila svoje sodelavce. Na štabnih razgovorih pri šefu civilne uprave v Mariboru dne 10. oktobra 1941 je najprej povedal dr. Wetz tole:

„Glede stanja priključitve lahko rečemo, da je Fuehrerjev odlok sedaj pred Fuehrerjem, da je ministrstvo za notranje zadeve dobilo pravico izdati izvršilne določbe k Fuehrerjevemu odloku. Pravo iz rajha bo v Spodnji Štajerski uvedeno ob priključitvi. V Koroški bo uvedeno pozneje.“¹⁰¹

To izjavo je dopolnil še sam šef civilne uprave dr. Uiberreither, ko je povedal:

„Priključitev naj bi bila 1. novembra 1941. Če bi jo odložili, bo to znano pravočasno. Izvedena bo slavnostno, in sicer bodo svečanosti v Spodnji Štajerski in v Gradcu. Gauleiter predvideva, da bo imel ob priključitvi daljši govor, v katerem bo opozoril na delo pri graditvi v Spodnji Štajerski. Za ta namen mu naj vsi uradi najkasneje do 25. oktobra pošljejo poročilo, dolgo največ 1 stran, po možnosti kratko, zasnovano z jedrnatimi gesli. V njem naj pride do izraza delo pri graditvi, osvetljeno s pomočjo števil.“¹⁰²

V Mariboru so torej vedeli le to, kar so zvedeli iz Berlina v začetku oktobra 1941. Kako so to obravnavali na Bledu, pa ni znano.

Med 15. in 21. oktobrom 1941 niso obravnavali vprašanja priključitve zasadenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu niti v notranjem ministrstvu niti v državni pisarni. Prvi nov podatek je šele z dne 21. oktobra 1941, ko je dr. Lammers v Hitlerjevem glavnem stanu sestavil tole beležko:

„O zadevi (priključitve – op. T. F.) sem danes govoril z Reichsleiterjem Bormannom. Prosil me je, naj nadaljnjo obdelavo še za nekaj časa – eden do dveh tednov – odložim, dokler mi ne bo poslal nadaljnjih novic; rešujejo še vrsto osebnih vprašanj in s tem še niso končali.“¹⁰³

Dr. Lammers je o tem drugi dan obvestil svoje uradnike v Berlinu. Takrat je tudi referent v notranjem ministrstvu dr. Hoche poizvedoval pri dr. Kritzingerju v državni pisarni, ali je Hitler že kaj sklenil glede priključitve zasadenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Dr. Hoche je povedal, da sta ga šefa civilne uprave brzojavno prosila za nujno sporočilo, ali bo priključitev 1. novembra kot so predvidevali, ker so že pripravili proslavo za priključitev. Ker je referent v državni pisarni dr. Ficker že po telefonu obvestil dr. Kritzingerja o razgovoru med dr. Lammersom in Bormannom glede priključitve, je ta lahko svetoval dr. Hocheju, naj šefoma civilne uprave odgovori, da je dvomljivo, ali bo priključitev 1. novembra.¹⁰⁴

Šef državne pisarne dr. Lammers je 23. oktobra 1941 v Hitlerjevem glavnem stanu napisal pismo za notranjega ministra, ki ga je ta prejel drugi dan. V njem je zapisal:

„O zadevi (priključitve – op. T. F.) nameravam poročati Fuehrerju. Najprej pa sem imel za potrebno, da se o nekaterih vprašanjih, ki so zvezana s ponovno priključitvijo, pogovorim z vodjo strankine pisarne. V soglasju z vodjo strankine pisarne vas torej prosim, da začasno opustite nadaljnje ukrepe. V kratkem se bom povrnil k zadevi.“¹⁰⁵

Da je pisal notranjemu ministru dr. Fricku, je dr. Lammers obvestil tudi Bormanna, ko mu je poslal prepis tega pisma.¹⁰⁶ Notranje ministrstvo je o tem, da priključitev ne bo

101. Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 10. 10. 1941; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 761.

102. Prav tam.

103. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 56, beležka dr. Lammersa 21. 10. 1941.

104. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 57, Kritzingerjeva beležka 22. 10. 1941.

105. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 58, osnutek Lammersovega pisma 13. 10. 1941.

106. Prav tam.

proglášena 1. novembra 1941, obvestilo oba šefa civilne uprave 27. oktobra. Vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško Lothar Weber je o tem zapisal:

„S 1. 11. naj bi izvedli priključitev zasedenih območij Štajerske, Koroške in Kranjske, vendar je danes iz Fuehrerjeve pisarne prišlo telegrafsko sporočilo, da bo priključitev izvedena pozneje. Tako bo ostal šef civilne uprave še nekaj časa na Bledu.“¹⁰⁷

Članom akcijskega štaba pri šefu civilne uprave v Mariboru pa so novico o ponovni odložitvi priključitve sporočili na štabnih razgovorih v Mariboru 29. oktobra 1941. Vladni predsednik dr. Mueller-Haccius je o tem povedal:

„Priključitve še ne more biti 1. 11. 1941. Vzroki so zakonsko tehnične narave, posebno zategadelj, ker naj bo priključitev območij obeh civilnih uprav skupna. Neko olajšanje je nastalo, ko je padla carinska meja s starim rajhom. Šef civilne uprave se ukvarja z mislijo, da bi svoj sedež prenesel v Gradec in od tam vodil upravo. To bi se zgodilo v primeru, če bi uprava šefa civilne uprave trajala še dalj časa. Dokončen čas priključitve bodo določili že v prihodnjem mesecu.“¹⁰⁸

Oba šefa civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah sta za priključitev res pripravila posebne svečanosti v Gradcu in Celovcu. V Gradcu naj bi bila svečanost v Štefanijski dvorani, za Gorenjsko pa v deželni hiši v Celovcu. Za svečanost v Celovcu poznamo natančneje tudi predvideni program.

Po prihodu vlakov iz Gorenjske in Meziške doline na celovško železniško postajo 1. novembra dopoldne naj bi pred železniškim poslopjem najprej govoril dr. Karl Pachneck iz pokrajinskega vodstva NSDAP za Koroško. Nato naj bi godba zaigrala koroško himno, sprevod pa krenil po kolodvorski ulici h koroški deželni hiši. Svečanost priključitve naj bi se začela ob 11. uri v dvorani grbov v deželni hiši s prihodom šefa civilne uprave za Gorenjsko Franza Kutschere. Intendant deželnega gledališča naj bi imel kratek nagovor z vsebino o „enotni Nemčiji“, zbor seminarja otroških vrtnaric pa naj bi zapel pesem „Nemčija, sveta beseda“. Nato naj bi Kutschera razglasil priključitev Gorenjske rajhu, njegov govor pa naj bi sklenilo petje himne. Drugi dan naj bi v gledališču odprli teden knjige. Oba časopisa Kaerntner Grenzruf in Karawanken Bote – naj bi izšla v slavnostni obliki.¹⁰⁹

O ponovni odložitvi priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu je notranje ministrstvo obvestilo vrhovne ustanove nemškega rajha šele 31. oktobra 1941. Vendar tokrat ni navedlo datuma, do katerega naj bi odložili priključitev. Obvestilo je bilo zelo kratko: „Po sporočilu gospoda ministra in šefa državne pisarne je računati, da bo ponovna priključitev osvobojenih območij Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske nemškemu rajhu izvedena šele ob poznejšem datumu. Pridržujem si pravico do nadaljnje novice.“¹¹⁰

Na temelju navedenih podatkov lahko sklepamo, da so tudi za 1. november 1941 predvideno in tudi že do potankosti pripravljeno priključitev zasedenih slovenskih

107. Arhiv IZDG, fond blejske podružnice RPA za Koroško, fasc. 1003, Webrovo poročilo 27. 10. 1941.

108. Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 29. 10. 1941; Mikuž, Ali je NOB prepredila priključitev, str. 763.

109. Arhiv IZDG, fond blejske podružnice RPA za Koroško, fasc. 1/DX.

110. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 59, Pfundtnerjeva okrožnica 31. 10. 1941; BA, fond RMI, R 18/6056, str. 48; DZA, fond REM, zv. 1024, str. 26.

pokrajini nemškemu rajhu onemogočili Bormannovi pomisleki in nasprotovanja. Ti so ostali tudi v drugi polovici oktobra takšni, kot so bili v začetku tega meseca, saj se niso spremenile niti politične razmere v Gorenjski niti ni dobila Koroška novega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika. Podobno je bilo tudi v prvi polovici novembra 1941.

Vendar pa so tedaj že iskali in tudi našli ustrezno osebo za to mesto. Hitler je za to izbral tedanjega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika v Salzburgu dr. Friedricha Rainerja, ki je bil doma iz Koroške. Kaže, da ga je izbral že poleti 1941, vendar je moral zanj poiskati naslednika v Salzburgu in se je zato imenovanje zavleklo. Dr. Rainer je namreč že 15. septembra 1941 v daljšem pismu sporočil Bormannu, da je pripravljen „sprejeti gau Koroško.“ Imel pa je dr. Rainer glede Koroške in Salzburške ter tudi glede Gorenjske svoje zamisli:

„Menim, da je smotrno, da bi z namenom, odločno, hitro in totalno urediti razmere v Gorenjski, oba gava, Koroško in Salzburško, za čas vojne začasno združili pod enim vodstvom, vendar bi ohranila vsak svojo samostojnost. Po vojaških pravilih mora imeti fronta operacijsko območje, ki sega v globino. Za narodnopolitično delo v Spodnji Štajerski imajo na voljo do sedanjih državni gau Štajersko z 1,1 milijona prebivalcev. Od gava Koroške v delovnem pogledu ni mogoče upoštevati plebiscitnega ozemlja, ker je treba tudi to ozemlje ponemčiti. Na voljo je le nemško prebivalstvo v okrog 300.000 do 350.000 Korošci. Ker gau do sedaj ni bil pod vodstvom enega gauleiterja in državnega namestnika, njegovo delo ni bilo zglašeno.“ Če pa Hitler ne bi soglašal z začasno združitvijo Koroške in Salzburške pod Rainerjevim vodstvom, naj bi imenovali Salzburškega gauleiterja hkrati s koroškim, če pa to ne bi bilo mogoče, naj bi dr. Rainer do imenovanja novega Salzburškega gauleiterja vodil še gau Salzburg; in če tudi to ne bi bilo mogoče, naj bi imenovali za vladnega predsednika in deželnega glavarja v Salzburgu dotedanjega namestnika gauleiterja NSDAP.¹¹¹

Natanko čez mesec dni je pisal Himmlerju višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem območju, SS – Brigadefuehrer in generalmajor policije dr. Gustav Adolf Scheel, da se govori o skorajšnjem imenovanju novega gauleiterja v Salzburgu, ki naj bi bil Paul Giesler.¹¹² A tudi Scheel je – verjetno v dogovoru z dr. Rainerjem – predlagal združitev Koroške in Salzburške in da bi postal dr. Rainer gauleiter novega, večjega gava.¹¹³ Himmler je kmalu odgovoril Scheelu, naj raje položi svoje prste na žarečo ploščo, kakor pa da bi mislil na Salzburško ali koroško vprašanje. Hitlerjev izrečni zakon in njegova trdna volja sta, da mali gau Salzburg ostane. „Fuehrer je odločil in s tem se neha vsa razprava“, je še zapisal.¹¹⁴

Preteči pa je moral skoraj še ves mesec, da se je Hitler 18. novembra 1941 dokončno odločil, da imenuje dr. Rainerja za gauleiterja NSDAP in državnega namestnika za Koroško, medtem ko je na takšna položaja v Salzburgu imenoval dr. Scheela. Dne 23. novembra 1941 pa je Hitler podpisal še listino, s katero je dr. Rainerja imenoval za šefa civilne uprave v Gorenjski in za gauleiterja NSDAP ter državnega

111. National Archives Washington (navajam: NAW), mikrocopy T-175 (fond osebne štaba državnega vodje SS), navitek 122, Rainerjevo pismo 15. 9. 1941.

112. Ta je leta 1941 postal gauleiter NSDAP za južno Westfalijo. Huettnerberger, Die Gauleiter, str. 224.

113. NAW, T-175, navitek 122, Schellovo pismo 15. 10. 1941.

114. NAW, T-175, navitek 122, Himmlerjevo pismo 22. 10. 1941.

115. BA, fond RK, R 43 II/1390c, str. 11-12, 21, 23, Hitlerjev odlok 23. 11. 1941, Bormannovo pismo 23. 11. 1941, Lammersova okrožnica 7. 12. 1941; Voelkischer Beobachter 28. 11. in 30. 11. 1941.

namestnika v Koroški.¹¹⁵ Imenovanje dr. Rainerja za trojnega funkcionarja se je torej zavleklo v drugo polovico novembra, listine so mu izročili 27. novembra 1941, nato je čakal na umestitev. Dne 30. novembra ga je državni organizacijski vodja NSDAP dr. Robert Ley v Celovcu slovesno uvedel na položaj gauleiterja NSDAP za Koroško¹¹⁶ medtem, ko se je umestitev za državnega namestnika za Koroško in šefa civilne uprave za Gorenjsko še precej zavlekla, do nje je prišlo šele sredi decembra 1941.

Zaradi zelo poznega imenovanja in namestitve dr. Rainerja za najvišjega strankinega in upravnega funkcionarja v Koroški in Gorenjski, nikakor niso mogli računati, da bi Gorenjsko in Spodnjo Štajersko priključili nemškemu rajhu 1. decembra ali sploh v letu 1941. Toda sedaj je vsaj odpadel Bormannov razlog za nasprotovanje priključitvi Gorenjske nemškemu rajhu. Tako je vladni predsednik za Štajersko dr. Mueller-Haccius 28. novembra na štabnih razgovorih v Gradcu ugotavljal: „Gau Koroška je sedaj dobila novega gauleiterja. Sedaj so zagotovo izpolnjeni vsi krajevni pogoji za priključitev, kolikor temu ne bi nasprotovali razlogi, ki bi jih videli v Berlinu.“¹¹⁷ V Berlinu pa so vsaj v državni pisarni predvidevali, da bi priključitev lahko izvedli 1. januarja 1942.

Prvič zveemo za ta datum iz beležke dr. Fickerja, referenta v državni pisarni, 22. novembra 1941, torej dan prej, kot je Hitler podpisal odlok o imenovanju dr. Rainerja za najvišjega strankinega in upravnega funkcionarja v Koroški. Takole pravi:

„Min. dir. dr. Klopfer, mi je včeraj sporočil po telefonu:

Državni namestnik Rainer mi je včeraj izjavil po telefonu, da bi lahko bila priključitev Južne Koroške in Kranjske k nemškemu rajhu izvedena po vsej priliki 1. januarja. Državni namestnik Uiberreither soglaša, da bi tisti dan priključili tudi Južno Štajersko.“¹¹⁸

O vsebini beležke, ki jo je 27. novembra parafiral tudi dr. Lammers, so seznanili tudi notranje ministrstvo (dr. Hocheja).¹¹⁹

Dr. Ficker je čez deset dni, a tokrat v Hitlerjevem glavnem stanu, sestavil novo beležko:

„Potem ko so slednjič rešena personalna vprašanja, ne bi smelo nič več ovirati priključitve območij nemškemu rajhu. Državni sekretar dr. Stuckart, s katerim sem 23. novembra na kratko govoril o zadevi, je enakega mnenja.

V pismu vodje strankine pisarne z dne 8. oktobra t. l. – RK. 14745B – pod II. v dozdevni obliki navedeni pomisleki bi lahko odpadli, saj je načrtovano državnopravno zasilno konstrukcijo ministra za notranje zadeve pripisati samo okolnosti, da vodstvo gaus in državno vodstvo v pokrajini Koroški nista bila v eni roki; to pa je sedaj odpravljeno.

Kakor je ministerialni direktor Klopfer (strankina pisarna) sporočil ministerialnemu direktorju Kritzingerju, ima gauleiter Rainer prvi januar 1942 za ustrezen čas priključitve Južne Koroške in Kranjske. Rainer je govoril z gauleiterjem Uiberreitherjem, ki je izjavil, da soglaša s tem datumom tudi glede Južne Štajerske.“¹²⁰

116. Karawanken Bote 3. 12. 1941.

117. Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 28. 11. 1941; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 764.

118. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 63, Fickerjeva beležka 22. 11. 1941.

119. Prav tam.

120. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 60–61, Fickerjeva beležka 2. 12. 1941.

Dr. Ficker je nato dal napisati novo listino, na kateri so zapisali namesto datuma 1. november 1941 nov datum: 1. januar 1942. Dr. Lammersa pa je zaprosil, naj bi dal listino podpisati Hitlerju.¹²¹ Drugi dan je dr. Ficker v Hitlerjevem glavnem stam u sestavil novo beležko:

„Odprto je vprašanje, kdaj naj bi uvedli nemško pravo v Južni Koroški in Kranjski. Ministerialni direktor Klopfer, sporoča, da gauleiter Rainer – nasprotno Kutscherinemu naziranju (RK. 14935B) – ni naklonjen takojšnji uvedbi vsega prava.“¹²²

Vprašanje pa se ni – kot je ugotavljal tudi dr. Ficker – tikalo Hitlerjevega odloka, temveč prve odredbe notranjega ministrstva za izvedbo odloka o priključitvi. Dr. Ficker je menil, da bi svetovali notranjemu ministru, naj zaradi te zadeve vzpostavi stik z dr. Rainerjem.¹²³

Prej kot bi nacisti 1. januarja 1942 priključili zasedene slovenske pokrajine nemškemu rajhu, so morali namestiti na novo imenovanega državnega namestnika za Koroško in šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainerja. Ta namestitev je po nacističnih načelih o „enotnosti stranke in države“ lahko le sledila njegovi umestitvi za pokrajinskega vodjo (gauleiterja) NSDAP, saj je funkcija državnega namestnika slonela na funkciji pokrajinskega vodje NSDAP. Najprej so predvidevali, da bodo dr. Rainerja umestili za državnega namestnika in šefa civilne uprave 10. decembra 1941,¹²⁴ in dr. Rainer je nameraval 11. decembra 1941 prvič obiskati Gorenjsko.¹²⁵ Toda 8. in 9. decembra so zaradi „spremenjenih političnih razmer“ odložili prihod notranjega ministra dr. Fricka v Celovec najprej za 1 dan, nato pa kar za ves teden,¹²⁶ in je tudi dr. Rainer odložil svoj obisk v Gorenjski najprej za en dan, nato pa za cel teden.¹²⁷

Za sedaj ni nobenega dokaza, da so Frickov prihod v Celovec odložili zaradi političnih razmer v Gorenjski, odložili so ga verjetno zaradi splošnih političnih razmer, saj se je prav takrat začela ofenziva Rdeče armade pred Moskvo. Pač pa so neugodne politične razmere za nemškega okupatorja v Gorenjski nastopile nekaj dni kasneje; te sicer niso vplivale na kasnejši prihod dr. Fricka v Celovec, so pa povzročile ponovno odložitev priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu.

6. Odložitev priključitve za šest mesecev ali za vedno

Na tem mestu ne morem natančneje opisovati vsega poteka zelo razgibanih in do neke mere edinstvenih dogodkov v Gorenjski meseca decembra 1941 in januarja 1942, kot sem to storil v neki drugi razpravi.¹²⁸ Navedel bom le nekaj najpomembnejših dejstev, ki nujno sodijo v sklop te razprave.

Za narodnoosvobodilno gibanje je bila Gorenjska 1. 1941 za Ljubljano prav gotovo v vojaškem in političnem oziru najbolj razgiban predel Slovenije. Zaradi tega in tudi zaradi nekaterih drugih političnih razlogov (delavska središča, bližina nemškega rajha itd.) se je

121. Prav tam.

122. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 62, Fickerjeva beležka 3. 12. 1941.

123. Prav tam.

124. BA, fond RMI, R 18/5466, str. 3, 11-13, Frickovo pismo dr. Rainerju 28. 11. 1941, popotovanja dr. Fricka in svečanosti umestitve, 5. 12. 1941.

125. NAW, T-175, navitek 10, program pokr. prop. urada NSDAP za Koroško 6. 12. 1941.

126. BA, fond RMI, R 18/5466, str. 37-39, Pfundtnerjevo sporočilo 8. 12. 1941 in Radtkejevo sporočilo 9. 12. 1941.

127. NAW, T-175, navitek 10, posebni povelji komandanta orožništva za Koroško 9. in 16. 12. 1941.

128. Glej op. št. 6.

vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji odločilo, da bo na Gorenjskem pripravilo vseljusko vstajo proti nemškemu okupatorju. Požrtvovalni politični in vojaški funkcionarji narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem (Stane Žagar, Tomo Brejc, Jože Gregorčič, Lojze Kebe in drugi.) so jo pripravili v več žariščih za sredo decembra 1941. Oborožena pest vseljuske vstaje v Gorenjski je bil Cankarjev bataljon, od začetka novembra do srede decembra 1941 edina večja partizanska enota na Slovenskem. Ta je 12. decembra v Rovtu iz zasede skoraj popolnoma uničil vod druge čete 181. rezervnega policijskega bataljona, ki je tisti dan patroljiral na tistem območju. V boju, ki je trajal le nekaj minut, je padlo 46 policistov, enega ranjenega so partizani ujeli, obvezali in izpustili, rešilo se je le 5 policistov, medtem ko je imel partizanski bataljon le dva mrtva in dva ranjena, od katerih je pozneje eden umrl.¹²⁹

Na partizansko zmago v Rovtu, največji vojaški uspeh narodnoosvobodilnega gibanja v Gorenjski in morda tudi v Sloveniji v letu 1941, je nemški okupator odgovoril zelo hitro. Najprej mu je šlo seveda za to, da napade bataljon s hitro akcijo in se mu maščuje za hud poraz, vendar mu to ni uspelo natanko mesec dni, tj. do hudega boja na Mošenjski planini 13. januarja 1942. Druga večja posledica partizanske zmage pri Rovtu je bil prihod novih okupatorjevih sil v Gorenjsko, in sicer najprej iz slovenske Štajerske nato pa še iz rajha. Ob svojem prvem obisku v Kranju, 18. decembra 1941, je dr. Rainer o tem povedal:

„Že v pričetku mojega uradnega potovanja sem pa prejel žalostno vest. Dne 1. decembra so razbojniški morilci na najostudnejši način umorili Slovence, ki so bili voljni sodelovati pri obnovi in ki so bili za Fuehrerja. (. . .) Pri zasledovanju teh tolpa pa so dne 12. decembra padli nemški policisti. Napadli so jih in tudi tiste, ki so bili ranjeni, morili na najostudnejši in najbolj prostaški način. Danes sem stal na njihovih grobovih; javil sem to morilstvo Fuehrerju, in Fuehrer mi je naročil, da moram poskrbeti z najostrejšimi sredstvi, da se taka grozovita dejanja ne ponovijo več. Prisiljen sem torej storiti izredno ostre ukrepe. (. . .) Poklical sem sedaj okrepitev v to deželo. Prebivalstvo bo to te dni ugotovilo.“¹³⁰

Heinrich Himmler, ki je bil kot šef nemške policije zavezan za vzdrževanje reda in miru ne samo v nemškem rajhu, temveč tudi v zasedenih pokrajinah, je med 12. in 15. decembrom 1941 ukazal ustanoviti t. i. policijski akcijski štab „Jugovzhod“ (Polizei-Einsatzstab „Suedost“) pod poveljstvom generallajtnanta policije Georga Schreyerja, ki naj bi vodil operacije proti partizanskim enotam v Gorenjski in slovenski Štajerski. Temu štabu, ki je deloval od decembra 1941 do februarja 1942 na Bledu, so dodelili policijske enote, težko orožje (topove, tanke in letalo), motorizacijo, opremo itd., vendar je začel nastopati proti Cankarjevemu bataljonu šele proti koncu decembra 1941.¹³¹

Na dan hudega poraza nemškega policijskega oddelka pri Rovtah, tj. 12. decembra 1941, je nam že znani dr. Kritzinger sestavil v državni pisarni v Berlinu tole beležko:

„Ministerialni direktor dr. Klopfer mi je danes sporočil: šef civilne uprave na bivših avstrijskih območjih Koroške in Kranjske, državni namestnik Rainer, je na temelju svojih vtisov s teh območij izrazil mnenje, da bi bilo bolje, če bi njihovo priključitev nemškemu

129. Prav tam. Ivan Jan, Dražgoška bitka, Ljubljana 1971, str. 52–60.

130. Karawanken Bote 24. 12. 1941.

131. Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem, TV 15, 18. 6. – 9. 7. 1968; T. Ferenc, Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941. Borec 1971, št. 12, str. 741–783; I. Jan, Dražgoška bitka, Ljubljana 1971.

rajhu odložili za 6 mesecev. Državni namestnik Uiberreither soglaša s tem, da bi za toliko časa odložili tudi priključitev Spodnje Štajerske.

Ministerialni direktor dr. Klopfer je obljubil pismeno sporočilo vodje strankine pisarne.¹³²

Sporočilo, ki ga je obljubil dr. Klopfer, je prispelo v državno pisarno 13. decembra v obliki Bormannovega pisma iz Hitlerjevega glavnega stana dr. Lammersu v Berlinu. Navedel ga bom v celoti, ker je sila pomembno za ugotavljanje vzrokov ponovne in tokrat pravzaprav tudi dokončne odložitve priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu.

„Zelo spoštovani gospod dr. Lammers!

Član stranke gauleiter dr. Rainer mi sporoča, da si je vzel priložnost, da bi поблиže spoznal sedanje razmere na območjih Južne Koroške in Kranjske. Na temelju pridobljenih vtisov nikakor ne more sporočiti Fuehrerju, da so ta območja zrela za takojšnjo ponovno priključitev rajhu. Zato je potrebno, da se še odloži rok, ki je potreben za ponovno priključitev.

Gauleiter Uiberreither mi je sporočil, da priznava upravičenost želje gauleiterja Rainerja. Tudi on je videl, da se ponovna priključitev Južne Štajerske ne more izvršiti prej kot ponovna priključitev Južne Koroške in Kranjske. Zaradi tega soglaša, naj bo tudi ponovna priključitev Južne Štajerske izvedena pozneje.

Oba gauleiterja prosita, da datuma za ponovno priključitev ne bi odlagali neprestano od meseca do meseca. Prosita, da bi jima zagotovili rok šestih mesecev, v katerem bi lahko v miru pripravila vse potrebno za ponovno priključitev.

Rad bi domneval, da se bo Fuehrer pri svoji odločitvi glede roka ponovne priključitve pridružil sodbi obeh gauleiterjev. Bil bi vam hvaležen, če bi ukrenili, kar je potrebno v tej zadevi.

To se nanaša na pogovor mojega referenta ministerialnega direktorja dr. Klopferja z gospodom ministerialnim direktorjem Kritzingerjem.

Heil Hitler!

Vam zelo vdani

Bormann

(M. Bormann)¹³³

Bormannovo pismo lepo pojasnjuje izjavo oz. odgovor, ki ga je nekaj let pozneje dal dr. Rainer na vprašanje zasliševalca v ljubljanskih zaporih: „Kdaj naj bi bila priključitev rajhu?“ Odgovoril je:

„Datuma se ne spominjam. Vsekakor bi bilo moralo priti do priključitve kmalu, to je že v januarju 1942, za kar si je zlasti prizadevalo notranje ministrstvo. Na mojo prošnjo pa do priključitve ni prišlo, kajti razmere so se mi zdele nejasne in sem pri notranjem ministrstvu (prek strankine pisarne in državne pisarne – op. T. F.) prosil za odložitve. To je trajalo do avgusta 1943, odkar je bilo jasno, da priključitve ne bo.“¹³⁴

Do sedaj smo domnevali, da so nacisti sklenili odložiti priključitev Gorenjske oz. zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu šele med množično vstajo v Gorenjski ali po njej, in sicer zaradi narodnoosvobodilnega boja oziroma te množične vstaje. Ko je

132. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 68, Kritzingerjeva beležka 12. 12. 1941.

133. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 69-70, Bormannovo pismo 13. 12. 1941.

134. Arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve Slovenije, št. III/068137, zapisnik zaslišanja dr. F. Rainerja v ljubljanskih zaporih.

namreč notranji minister dr. Frick dne 16. decembra 1941 v Celovcu umeščal dr. Rainerja na položaj državnega namestnika za Koroško in šefa civilne uprave za Gorenjsko, je v svojem govoru kar dvakrat napovedal skorajšnji priključitev Gorenjske nemškemu rajhu. To je povedal takole:

„Vaša bistvena naloga bo, da novo ozemlje včlanite do kraja in napravite iz njega dragocen enakovreden del vaše dežele. Pravna priključitev osvobojenih pokrajin staremu Gau Kaernten se bo morala posebno skrbno preizkusiti. Upravna izgraditev je z ustanovitvijo treh za življenje sposobnih okrožij nekako že sklenjena. Zunanje izenačenje z Reichom je napredovalo že tako daleč, da se lahko izvrši v kratkem formalna pridružitvev pokrajin rajhu.“ (razprto tiskano v izvorniku – op. T. F.)

In dalje:

„Ko bo Fuehrer v kratkem z Reichom zopet združil to po nemških četah zopet osvobodeno ozemlje, bo s tem samo odstranil krivico, ki je bila storjena leta 1918 tej deželi kakor tudi celemu nemškemu narodu.“¹³⁵

Razlog za to, da je dr. Frick 16. decembra 1941 še govoril o skorajšnji priključitvi Gorenjske nemškemu rajhu, je iskati v okolnosti, da sta Rainerjev predlog o ponovni, šestmesečni odložitvi priključitve do tedaj obravnavali le strankina in državna pisarna, ne pa tudi notranje ministrstvo. Saj v ohranjenem gradivu notranjega ministrstva ni nobenega podatka o tem, vemo pa tudi, da je dr. Fricku napisal govor ministrski svetnik Klaas že pred 5. decembrom 1941.¹³⁶ Poleg tega pa o Rainerjevem predlogu še ni bil odločil Hitler. Upoštevali smo dvakratno napoved skorajšnje priključitve v Frickovem govoru, ki je bil na dan začetka množične vstaje, 16. decembra, in izjavo vladnega predsednika za Štajersko dr. Muellerja-Hacciusa na štabnih razgovorih v Mariboru ali Gradcu, 22. decembra 1941, v kateri je dejal: „V splošnem lahko rečemo, da je z uvedbo novega državnega namestnika sprva nastal vtis, da bi v bližnjem času lahko prišlo do priključitve. Na temelju najnovejših dogodkov v Gorenjski pa to ne bo mogoče.“¹³⁷ Razumljivo je, da smo sklepali, da so priključitev odložili zaradi množične vstaje, ki se je začela 16. decembra, ker nismo poznali Rainerjevega predloga z dne 12. decembra 1941, ki ga je lepo pojasnilo Bormannovo pismo dr. Lammersu. Množična vstaja v Gorenjski je torej lahko bila – in je vsekakor bila – nov razlog za ponovno, večmesečno odložitvev priključitve Gorenjske oziroma zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Za nemškega okupatorja zelo neugodne razmere, v katerih je moral izprazniti kar 18 orožniških postaj, zaposliti nesorazmerno veliko število oboroženih sil za zasledovanje partizanov, z ogromno številčno in tehnično premočjo voditi kar tri dni boj proti Cankarjevemu bataljonu za zavzetje Dražgoš itd., so lahko le podkrepile Rainerjevo stališče, da Gorenjska še ni zrela za priključitev nemškemu rajhu. Vendar je Hitler njegov predlog o daljši odložitvi priključitve sprejel razmeroma zelo pozno.

135. Besedilo Frickovega govora navajam dobesedno po Karawanken Bote z dne 20. 12. 1941. Izvirno besedilo govora v nemškem jeziku je na voljo v posebni brošuri "Ausprache des Herrn Reichsministers Dr. Frick bei der Einfuehrung des Reichsstatthalters Dr. Friedrich Rainer in Klagenfurt am 16. Dezember 1941", Klagenfurt 1942. Prim. Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 764. BA, fond RK, R 43 II/1390c, str. 3, besedilo Frickovega govora v gradivu Deutsches Nachrichten Bueroa 15. 12. 1941 s pripombo, da „ne sme biti objavljen pred torkom“, tj. 16. 12. 1941.

136. BA, fond RMI, R 18/5466, str. 49, beležka dr. Surena 12. 12. 1941.

137. Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 22. 12. 1941.

Preteklo je več kot mesec dni, preden je vodja državne pisarne Rainerjev predlog in Bormannovo stališče posredoval Hitlerju, in ni nam znano, zakaj se to ni zgodilo prej. Dne 16. januarja 1942 je dr. Lammers sestavil tole beležko:

„Fuehrer glede na mnenje gauleiterja dr. Rainerja in Uiberreitherja (prim. pismo vodje strankine pisarne meni z dne 13. 12. 1941) ni podpisal priloženega odloka. Po Fuehrerjevi volji bosta imela oba gauleiterja na voljo dovolj časa, da temeljito in dovolj pripravita priključitev. Sporočila bosta, ko bosta menila, da je za to ustrezen čas.“¹³⁸

Z vsebino te beležke je dr. Lammers takoj seznanil svoja referenta dr. Kritzingerja in dr. Fickerja. Slednjemu je še naročil, naj o tem obvesti oba gauleiterja, notranjega ministra in vodjo strankine pisarne.¹³⁹ Dr. Ficker je to storil 22. januarja 1942, ko je navedenim štirim funkcionarjem napisal skoraj povsem enaka pisma, ki jih je podpisal dr. Lammers v Hitlerjevem glavnem stanu. Njihova vsebina je tale:

„Poročal sem Fuehrerju o vprašanju ponovne združitve osvobojenih območij Spodnje Štajerske in Kranjske ter Koroške z nemškimi rajhom. Ob tem poročilu sem Fuehrerju poročal, da ima gauleiter Rainer za potrebno, da bi ponovno priključitev njemu podrejenih območij odložili, dokler ne bi bila zrela za ponovno priključitev. Gauleiter Uiberreither je priznal upravičenost te želje in je menil, da priključitve Spodnje Štajerske ni mogoče izvesti prej kot priključitve drugih nekdanjih jugoslovanskih območij. Fuehrer nato ni podpisal odloka, šefoma civilne uprave naj bi dali na voljo dovolj časa, da bi ponovno priključitev temeljito in dovolj pripravila. Šefa civilne uprave naj bi prek mene sporočila Fuehrerju, ko bosta sodila, da je prišel čas za novo priključitev.“

S Fuehrerjevo odložitvijo sem seznanil tudi vodjo strankine pisarne in oba šefa civilne uprave.“¹⁴⁰

Edini, ki je odgovoril na to pismo, je bil šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither. Njegov vladni predsednik dr. Mueller-Haccius je še pred Hitlerjevo odložitvijo priključitve seznanil člane delovnega štaba, da je priključitev odložena za dalj časa. Na štabnih razgovorih 7. januarja 1942 v Gradcu je namreč povedal: „V Kranjski so se razmere zaostrile z razstrelitvami cest in majhnih mostov. Priključitve ni pričakovati pred 1. junijem 1942, ni še znano, ali bo izvedena tedaj.“¹⁴¹ Sam Uiberreither pa je na Lammersovo pismo z dne 22. januarja odgovoril 31. januarja, da bo ostal v zvezi z dr. Rainerjem in bo dr. Lammersu sporočil mesec dni prej datum, ki ga bosta z dr. Rainerjem predlagala za priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu.¹⁴²

Tisti dan, ko je dr. Lammers podpisal pisma navedenim funkcionarjem in jih seznanil s Hitlerjevo odločitvijo o odložitvi priključitve, je dr. Rainer obiskal Hitlerja v njegovem glavnem stanu v Vzhodni Prusiji. Skoraj gotovo je, da sta bila pri razgovorih navzoča tudi Himmler in Bormann, medtem ko dr. Lammers ni bil navzoč, čeprav je bil tisti dan v Hitlerjevem glavnem stanu. O vsebini razgovora dr. Rainerja s Hitlerjem nismo na voljo niti beležke niti zapisnika in smo le posredno obveščeni o vprašanih, ki

138. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 70, Lammersova beležka 16. 1. 1942.

139. Prav tam.

140. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 72-74, osnutek Lammersovih pisem dr. Fricku, Bormannu, dr. Rainerju in dr. Uiberreitherju 22. 1. 1942.

141. Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 7. 1. 1942.

142. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 75, Uiberreitherjevo pismo 31. 1. 1942.

sta jih obravnavala. Iz nekega vira, ki nam še ni dostopen,¹⁴³ lahko zremo le—to, da sta govorila o nadvladi Nemcev. Vsekakor sta morala obravnavati tudi politične in vojne razmere v Gorenjski in s tem v zvezi ponovno odložitve priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Iz gradiva o ustanavljanju nacističnega inštituta za raziskovanje Koroške dežele (Institut fuer Kaerntner Landesforschung), ki so ga ustanovili v Celovcu leta 1942, je razvidno, da sta govorila tudi o tem vprašanju.¹⁴⁴ Govorila sta tudi o ustrežnejših imenih za zasedene slovenske predele, ker se je dr. Rainerju zdelo, da sta sedanji imeni za Gorenjsko in Južno Koroško neustrezni. „Zaradi označevanja meni podrejenih zasedenih območij prosim, da vzamete na znanje, da sem ob svojem poročanju v Fuehrerjevem glavnem stanu 22. 1. 1942 prosil Fuehrerja, naj odloči, da bi zasedeno ozemlje Kranjske imelo še naprej staro nemško ime, Oberkrain“.¹⁴⁵ Zagotovo vemo, da sta Rainer in Hitler razpravljala tudi o konkretnih ukrepih proti narodnoosvobodilnemu gibanju v Gorenjski, saj je Bormann še isti dan pisal dr. Lammersu:

„Kot veste, se razmere v Gorenjski še niso ustalile, ker so tam še vedno boji z upornimi Slovenci. Ti Slovenci čestokrat dobijo priliv moštva in pomoč z ljubljanskega območja, zato je Fuehrer danes odredil ostro zaporo meje.

Državni vodja SS Himmler in gauleiter dr. Rainer sta Fuehrerju predočila, da bi bilo za to, da bi obvladali upornike, potrebna enotna poveljujoča moč; to je Fuehrer priznal. Fuehrer je odločil, da bo tudi obmejna zaščita na južni meji Gorenjske do nadaljnjega podrejena pristojnemu višjemu vodji SS in policije.“¹⁴⁶

To pismo sicer ni v neposredni zvezi z vprašanjem, ki ga obravnavam v tej razpravi, vendar ga navajam v celoti, ker je zanimivo po tem, kako so nacistični veljaki ocenjevali razmere v Gorenjski. Naj dodam, da so čez nekaj časa podobno kot z graničarji storili tudi z nekaterimi drugimi oddelki, npr. z železniško zaščito, ki je do tedaj spadala pod prometnega ministra. Himmler pa je 22. januarja 1942 izdal kar tri ukaze glavnemu esesovskemu operativnemu uradu v Berlinu, naj za bojevanje proti partizanom v Gorenjski preskrbi tromblonske puške, težke minomete in lahke topove s pripadajočim strelivom.¹⁴⁷

Kot lahko sodimo po teh sicer skromnih podatkih, sta dr. Rainer in Hitler 22. januarja 1942 obravnavala celo vrsto pomembnih vprašanj o Gorenjski, med njimi prav gotovo tudi vprašanje odložitve priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Kolikor vemo, je notranje ministrstvo šele po tem pogovoru, in sicer 5. februarja 1942, sporočilo drugim ministrstvom in osrednjim ustanovam nemškega rajha novico o Hitlerjevi odložitvi priključitve Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu. Sporočilo je bilo zelo kratko in brez vsakršne utemeljitve:

143. V t. i. The Adolf Hitler Collection, ki so jo v petdesetih letih še hranili v kongresni biblioteki v Washingtonu, je dokument–beležka o razgovoru pri kosilu dne 22. januarja 1942 v Hitlerjevem glavnem stanu.

144. Podrobneje o ustanavljanju tega inštituta glej v: T. Ferenc, Predzgodovina neke „znanstvene“ ustanove, Kronika 1971, XIX/2, str. 93–104.

145. BA, fond RK, R 43 II/1348, str. 62, Rainerjevo pismo dr. Lammersu 2. 2. 1942.

146. BA, fond RK, R 43 II/1348a, str. 5, Bormannovo pismo 22. 1. 1942.

147. NAW, T-175, navitek 140, Himmlerjevi ukazi 22. 1. 1942.

148. BA, fond RMI, R 18/6056, str. 53, Stuckartovo sporočilo 5. 2. 1942; BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 76; DZA, fond RH, zv. 1969; NAW, T-77, navitek 884, sporočilo OKW 10. 2. 1942.

„Po Fuehrerjevem navodilu je bila priključitev prej navedenih območij k nemškemu rajhu spet odložena.“¹⁴⁸

Po tem sporočilu so v državni pisarni v Berlinu še najmanj desetkrat vzeli osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi iz predala in na Stuckartovo sporočilo udarili žig: ponovno predloženo (Wiedervorgelegt), in sicer 1. junija, 15. julija, 2. septembra, 14. oktobra in 28. novembra 1942 ter 12. januarja, 24. februarja, 7. aprila, 9. julija in 10. oktobra 1943. Datum naslednje predložitve je ob vsakokratni predložitvi določil referent dr. Ficker, dokler ni ob poslednji predložitvi, 10. oktobra 1943, pripisal: „Začasno med akte.“ Za teh deset predložitve pa za sedaj ni znano, ali so zadevo predložili v obravnavo le vodji državne pisarne dr. Lammersu ali pa jo je ta predložil Hitlerju.¹⁴⁹

Kot kaže, je Stuckartovo obvestilo o ponovni odložitvi priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu poslednji dokument v ohranjenem in dostopnem gradivu osrednjih uradov nemškega rajha o tej zadevi. Le kadar so v notranjem ministrstvu vsako leto razpravljali o proračunu šefov civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko, so poudarjali, da ju še niso in v bližnji prihodnosti tudi ne bodo priključili rajhu.

Ne vemo, kako so z odložitvijo priključitve seznanili nacistične funkcionarje v Gorenjski; za Štajersko vemo, da so to storili dvakrat na štabnih razgovorih v Gradcu, februarja 1942. Vladni predsednik dr. Mueller-Haccius je 2. februarja 1942 povedal:

„Glede priključitve je položaj tak, da je treba računati z daljšo dejavnostjo šefa civilne uprave. Vprašanje, kako daleč je potrebna posebna uvedba prava, je treba preveriti. Onkraj meje (misli na Gorenjsko – op. T. F.) se razmere še ne zdijo tako jasne, kot pri nas in je potrebno, da temu nasproti postavimo stališče, ki bo jasno glede cilja. Lahko upamo, da bomo še ta mesec zvedeli, kako daleč lahko v Spodnji Štajerski uvedemo razširjeno civilno pravo.“¹⁵⁰

Na naslednjih štabnih razgovorih v Gradcu, 23. februarja 1942, pa je dr. Mueller-Haccius podal še določneje:

„Najmanj to leto, verjetno tudi prihodnje leto, bo šef civilne uprave opravljal svojo dejavnost v Spodnji Štajerski. Izvedli bomo poenostavitev uprave, navodila prihajajo iz Berlina.“¹⁵¹

Dr. Mueller-Haccius je torej napovedal daljše delovanje šefov civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah, kakor pa so ga predvidevali še sredi decembra 1941. Priznati mu je treba, da je gledal na politične in vojaške razmere v Sloveniji zelo stvarno, in morda smemo domnevati, da so njega in verjetno tudi druge nacistične veljake prav množična vstaja v Gorenjski in dogodki, ki so ji sledili, vstevši znamenit boj Cankarjevega bataljona v Dražgošah, opozorili, da Gorenjska tudi čez pol leta ne bo še zrela za priključitev nemškemu rajhu.

Kot že rečeno, je notranje ministrstvo šele 5. februarja 1942 obvestilo druga ministrstva in vrhovne ustanove nemškega rajha o ponovni odložitvi priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Po poročilih vladnega predsednika za Štajersko na štabnih razgovorih v Gradcu pa lahko sklepamo, da so v Celovcu in Gradcu že januarja 1942 zadržno vedeli, da do priključitve ne bo prišlo v doglednem času.

149. BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 76.

150. Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 2. 2. 1942; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 765.

151. Arhiv MNOM, zapisnik štabnih razgovorov 23. 2. 1942; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 765.

Zategadelj so začeli hiteti s prilagajanjem posameznih upravnih panog v zasedenih pokrajinah tistim v rajhu. To so sicer delali že prej, vendar pa je bilo prilagajanje do jeseni 1941 pretežno začasnega značaja in se je omejevalo samo na najvažnejša vprašanja vsakdanjih potreb ali pa je služilo ciljem čim prejšnje izgradnje.¹⁵² Potem ko je bilo nacistom jasno, da priključitve še dalj časa ne bo, so uvajanje nemških pravnih predpisov intenzivirali in razširili tudi na pravna ter druga načelna vprašanja. V Spodnji Štajerski je šef civilne uprave 16. marca 1942 uvedel odredbo ministrskega sveta za državno obrambo o pridobitvi državljanstva v Spodnji Štajerski in Gorenjski z dne 14. oktobra 1941¹⁵³ ter odlok notranjega ministra o državljanstvu v Spodnji Štajerski in Gorenjski z dne 10. februarja 1941,¹⁵⁴ ki so ga sestavili na temelju razprave na sedežih šefov civilne uprave v Celovcu in Gradcu 19. in 20. novembra 1941.

Čprav nimamo na voljo zapisnika ali beležke o razpravi glede pridobitve državljanstva, ki je bila 20. novembra 1941 v Gradcu, smemo domnevati, da ni bilo nobenih resnejših pomislov proti predvideni rešitvi tega vprašanja. Drugače pa je bilo na razpravi v Celovcu dan prej, o čemer priča izvleček iz zapisnika.¹⁵⁵ Razprave v Celovcu se je poleg šefa civilne uprave Kutschera udeležilo tudi pet zastopnikov notranjega ministrstva, in sicer Hering, dr. Globke, Hoffmann, dr. Essen, Dr. Sierp, predstavnika glavnega državnega varnostnega urada esesovski major dr. Malz in poročnik Hummitsch, zastopnik strankine pisarne dr. Neesse, zastopnika državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz Berlina, esesovski poročnik dr. Petschauer in Schubert, zastopnika zunanjega ministrstva dr. Kreuse in dr. Schwagula ter zastopnik šefa civilne uprave za spodnjo Štajersko dr. Wetz.

Iz izvlečka zapisnika je razvidno, da so organizirali razpravo „glede na novejši razvoj narodnostnih razmer in uporniško gibanje v Kranjski“. Dr. Globke je uvodoma povedal, da je v osnutku odloka za izvedbo odredbe o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah določba o povezavi državljanstva s članstvom v Koroški ljudski zvezi. Ker se je zelo velik del prebivalstva, in sicer okrog 90 %, prijavil za sprejem v to organizacijo, obstaja nevarnost, da se prikradejo vanjo tudi nezanesljivi elementi, ki jim ne bi mogli podeliti nemškega državljanstva na preklic. Dr. Globke je menil, da bi morali pred podelitvijo državljanstva preveriti, ali ima ta krog prebivalstva res pogoje za skorajšnje ponemčenje. Spraševal je, ali ne bi kazalo podeliti nemškega državljanstva na preklic le nekemu delu članov Koroške ljudske zveze, medtem ko bi druge imeli le za kandidate. Pri naslednjih podelitvah državljanstva bi lahko bili že bolj širokosrčni, ker bi državni in strankni uradi lahko že bolje ocenili prebivalce Gorenjske. Temu stališču sta se pridružila zastopnika glavnega državnega varnostnega urada in državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz Berlina.

Kutschera je ta predlog zavnil, češ da bi tri kategorije državljanstva namesto predvidenih dveh povzročile med prebivalstvom le prepir in ljubosumnost: „Zavedni

152. Scham, K osvetliti nekaterih vprašanj, str. 259. Še v letu 1941 in v začetku 1942 je npr. šef civilne uprave v Spodnji Štajerski s posebno odredbo uvedel nemški tržni red (VAZSt. 13. 11. 1941 in 12. 1. 1942.), organizacijo obrtnega gospodarstva (VAZSt. 11. 12. 1941.), delovno-pravne predpise (VAZSt. 23. 12. 1941.), predpise o davkih (VAZSt. 30. 12. 1941.), odredbo o prometu z blagom (VAZSt. 9. 2. 1942.) itd.

153. Glej op. št. 71–74. VAZSt. 21. 3. 1942.

154. Objavili so ga v ministerialnem listu notranjega ministra (Ministerialblatt des Reichs – und Preussischen Ministeriums des Innern), 18. 2. 1942, št. 7, str. 354.

155. BA, fond RKFDV, R 49/952, str. 100–103, Stuckartovo pismo 25. 2. 1942 s priloženim izvlečkom zapisnika razprave 19. 11. 1941.

Nemci ti prebivalci Kranjske zdaj seveda še niso, to dokazuje že njihovo simpatiziranje s tolpami, česar jim ni mogoče takoj izbiti. Predvsem starostne skupine od 25 do 40 let ne bi mogle v dveh letih postati zavedni Nemci. Podelitev državljanstva na preklic temu krogu ljudi bi lahko utemeljil le s tem, da gre za ljudi pretežno nemške krvi. Prepričanje je sicer spremenljivo, odločilna pa je kri," je povedal Kutschera. V nadaljnji razpravi so se nekateri zavzemali za to, da bi se upoštevalo bolj prepričanje kakor pa kri, in opozarjali na izkušnjo, „da so ravno ljudje z deležem nemške krvi postali najbolj zagrizeni nasprotniki Nemčije.“ Vendar je Kutschera vztrajal pri svojem in je dr. Globke nato predlagal kompromisno rešitev: za vsak mesec naj bi določil število ljudi, ki bi jih sprejeli v Koroško ljudsko zvezo, za nezaželeni del prebivalcev pa bi sprejem odlagali, dokler ne bi v dveh letih preskusili vseh ljudi. S tem je soglašal tudi Kutschera, a je dr. Globke kljub temu izjavil, da si je odločitev o tem pridržal notranji minister.

Kot smo videli, so Kutscheri takrat tekli poslednji tedni pri upravljanju Gorenjske. V tej pokrajini so se razmere za nemškega okupatorja le slabšale in je rešitev vprašanja o pridobitvi državljanstva njenemu prebivalstvu ostalo še naprej odprto. Tudi Koroška ljudska zveza je čedalje bolj izgubljala tisti pomen, ki so ji ga nacisti pripisovali spomladi 1941. Vodstvo strankine pisarne ter novi gauleiter dr. Rainer sta ob novem letu 1942 ustanovila NSDAP kot jedro za politično delo v Gorenjski.

Odlok notranjega ministra o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah z dne 10. februarja 1942 je določil, da za sklepanje o nemški narodnosti veljajo določbe notranjega ministra z dne 29. marca 1939, in naročil, naj posvetijo posebno pozornost vprašanju izvora nemških prednikov ter naj ne pripisujejo nobenega pomena ustni opredelitvi za nemštvo, ki jo je kdo dal pred nemško zasedbo, zelo pa naj upoštevajo članstvo v švabsko-nemški kulturni zvezi. Odlok je natančneje predpisal merila za določanje „domu zvestega prebivalstva“ v Spodnji Štajerski, in sicer naj bi bili točasni člani Štajerske domovinske zveze. Zanimivo je, da je odlok te kriterije za Gorenjsko prepuščal nadaljnjim predpisom. S tem je izvajanje odredbe o pridobitvi državljanstva omejil na slovensko Štajersko.¹⁵⁶ Petnajst dni po izdaji tega odloka, tj. 25. februarja 1942, je notranji minister poslal šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko še posebna zaupna navodila o izvajanju navedenega odloka z dne 10. februarja 1942. V njih pravi, naj prekličejo nemško državljanstvo tistim osebam, pri katerih ne bi uspel poskus ponemčenja. To naj upoštevajo posebno še tedaj, če bi imela oseba z nemškim državljanstvom na preklic kakšne nezaželene zveze s slovenstvom ali če bi se upirala nemški vzgoji otrok.¹⁵⁷ Za Gorenjsko je notranji minister izdal odlok o državljanstvu šele 19. junija 1942. To zamudo je opravičeval z razmerami v Gorenjski: „Glede na razvoj položaja v Kranjski sem opustil namero, da bi določila o razmejitvi kroga domu zvestega prebivalstva na osvobojenih predelih Gorenjske izdal že sedaj.“¹⁵⁸

Še prej, kot je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko razglasil odredbo (že drugič!) in odlok o državljanstvu, so o tem razpravljali na štabnih razgovorih 23. februarja v Gradcu. Vladni predstavnik za Štajersko dr. Mueller-Haccius je ugotovil:

„Izvršilne določbe k zakonu o državljanstvu, ki smo jih željno pričakovali, so končno izšle, in sicer z veljavnostjo od 20. februarja 1942. To je treba zdaj izvajati. Zdaj lahko jasno razdelimo prebivalstvo v Spodnji Štajerski. Šef civilne uprave bo kmalu izdal

156. VAZSt. 21. 3. 1942.

157. BA, fond RK, R 43 II/137, str. 251–252, navodila notr. min. 25. 2. 1942; arhiv IZDG, nem. fondi, f. 226; Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva, str. 68–69.

158. BA, fond R.K., R 43 II/952, str. 100, Stuckartovo pismo dr. Rainerju 25. 2. 1942.

k tem izvršilnim določilom nadaljnje odredbe. Državni namestnik je določil, da bomo osebe z državljanstvom na preklic obravnavali tako kot druge državljane. V skladu s temi vodili bomo zdaj začeli klicati v vojsko in v državno delovno službo.¹⁵⁹

Potem ko je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko 21. marca 1942 objavil odredbo in odlok o državljanstvu, je 24. marca izdal odredbo o uvedbi vojnega prava in čez dva dni še odredbo o uvedbi državne delovne službe v Spodnji Štajerski.¹⁶⁰ Dne 25. marca je izdal odredbo o uvedbi nuernberških rasnih zakonov,¹⁶¹ ki ni bila le načelnega pomena. Na teh zakonih slonečega rasnega razlikovanja nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah sicer ni mogel izvajati proti Židom, ker teh tam ni bilo, pač pa proti tistim prebivalcem, ki jih kot rasno manjvrednih niso sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo ali Koroško ljudsko zvezo in jim zategadelj niso dali nemškega državljanstva.¹⁶² Ker je notranji minister šele junija 1942 izdal dopolnilni odlok za izvajanje odredbe o državljanstvu v Gorenjski, je lahko šef civilne uprave za Gorenjsko izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti in državne delovne službe v Gorenjski šele 7. julija 1942,¹⁶³ vendar so zaradi nemirnih razmer poleti 1942 začeli klicati ljudi v nemško vojsko in državno delovno službo šele v pozni jeseni 1942, ko so Gorenjsko nekoliko „pomirili“ in prebivalstvo sprejeli v Koroško ljudsko zvezo ter mu dali nemško državljanstvo na preklic.¹⁶⁴ Nuernberške rasne zakone pa je šef civilne uprave za Gorenjsko uvedel šele 6. decembra 1942¹⁶⁵ in kmalu nato je na Jesenicah izjavil: „Poleg zakona o preprečevanju dedno bolnega naraščaja, zakona o zaščiti krvi in zakona o zdravem zakonu¹⁶⁶ sem danes z veljavnostjo od 1. januarja 1943 uvedel tudi določila o pomoči za otroke, posojilu za zakonce, pomoči za izobraževanje otrok ter odredbo za podporo podeželskemu prebivalstvu.¹⁶⁷ Pomoč in podporo bodo dobivali tisti, ki so nemške ali tej sorodne krvi, ki so državljani in ki jamčijo, da bodo brezobzirno nastopili za nacionalnosocialistično državo. (...) S temi odredbami je gorenjsko prebivalstvo dejansko sprejeto v skupnost našega ljudstva.“¹⁶⁸ Seveda pa besed iz tega Rainerjevega govora, kakor tudi iz njegovega govora v Kranju 27. septembra 1942, ne gre šteti za izjavo o formalni priključitvi Gorenjske nemškemu rajhu,¹⁶⁹ temveč le za izjavo o končani razširitvi najpomembnejše zakonodaje nemškega rajha ali sosednjih avstrijskih dežel na Gorenjsko, torej o procesu, ki so ga v Spodnji Štajerski končali nekaj mesecev prej.

159. Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 23. 2. 1942; Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva, str. 93.

160. VAZSt. 30. 3. 1942.

161. VAZSt. 30. 3. 1942.

162. O usodi t. i. zaščitencev nemškega rajha v slovenski Štajerski glej razpravo T. Ferenca, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem, str. 94–122.

163. VAZK 20. 7. 1942.

164. VAZK 24. 10. 1942; Kaerntner Grenzruf 28. 9. 1942, govor in razglas dr. Rainerja v Kranju 27. 9. 1942.

165. VAZK 23. 12. 1942.

166. VAZK 23. 12. 1942.

167. VAZK 18. 12. 1942.

168. Kaerntner Grenzruf 7. 12. 1942. Rainerjev govor na Jesenicah 6. 12. 1942.

169. Prim. Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana 1950, str. 77 in opozorilo M. Mikuža, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 749.

7. Sklep

Na večjem delu slovenskega ozemlja, ki ga je aprila 1941 zasedla nemška vojska, je Hitler 14. aprila 1941 uvedel civilno upravo, podobno kot nekaj mesecev prej v Alzaciji, Lotaringiji in Luxemburgu. Predvidevali so, da bo ta uprava v Spodnji Štajerski in Gorenjski, v kateri so združili zasedena območja, le začasna, da bo obstajala le do takrat, ko bi zasedene slovenske pokrajine priključili sosednjima avstrijskima pokrajinama Štajerski in Koroški in s tem nemškemu rajhu.

Predvidevali so, da bodo zasedene slovenske pokrajine priključili nemškemu rajhu 1. oktobra 1941, ko naj bi končali zadevne priprave na priključitev. Te priprave so bile najbolj intenzivne na upravno-političnem (prilagajanje uprave v zasedenih pokrajinah na upravo v sosednjih avstrijskih deželah) in narodnopolitičnem področju (čiščenje zasedenih pokrajin politično in rasno neustreznih ljudi, zlasti z množičnim izganjanjem) ter pri reševanju vprašanj o državljanstvu prebivalcev v zasedenih slovenskih pokrajinah. Te priprave so potekale z različno hitrostjo in z različnimi uspehi. Kaže, da so bile največje zamude in razmeroma majhni uspehi na narodnopolitičnem področju, saj so morali zaradi oborožene vstaje slovenskega naroda in tudi drugih jugoslovanskih narodov vsaj v Gorenjski odložiti množično izganjanje Slovencev na povojni čas. Vendar je nemški okupator kljub temu nameraval izvesti priključitev še v letu 1941 oziroma 1. januarja 1942, čeprav je priključitev dvakrat odložil, in sicer prvič za en mesec in drugič za dva meseca.

Po podatkih, ki so nam sedaj na voljo, lahko sklepamo, da so prvo odložitev priključitve, od 1. oktobra na 1. november 1941, povzročili zakonsko-tehnični razlogi. V drugi polovici septembra 1941 so ministrstva in druge vrhovne ustanove nemškega rajha še obravnavale osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi in so ga konec septembra 1941 morali precej spremeniti. Še bolj odločilno je bilo to, da je še manjkalo predhodno soglasje strankine pisarne, in kaže, da je bilo že za prvo odložitev priključitve odločilno stališče vodje te pisarne Martina Bormanna. Njegovo stališče je namreč bilo, da bi v nemirni Gorenjski morale biti politične in upravne pristojnosti tudi po priključitvi združene v eni osebi, tj. v novem pokrajinskem vodji NSDAP in državnem namestniku za Koroško; ker so za to skoraj že našli ustrezno osebnost, naj bi bili s priključitvijo počakali do njene namestitve. Zanesljivi so dokazi, da je bilo takšno Bormannovo stališče odločilno za drugo odložitev priključitve, tj. s 1. novembra 1941 na 1. januar 1942. Upravičeno pa je vprašanje, ali ni imela strankina pisarna še kakšnih pomislekov proti nameravani priključitvi Gorenjske nemškemu rajhu jeseni 1941, ko vemo za nekaj nesoglasij med nacističnimi ustanovami in uradi glede političnih ukrepov v tej pokrajini.

Prav Gorenjska je bila tista pokrajina, zaradi katere so odlagali priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu in v osnutku odloka o priključitvi nekajkrat spremenili določbo o roku za uvedbo prava, ki je veljalo v Koroški. Kakor se nam zdijo verjetni razlogi, da so s poznejšo uvedbo takega prava nacisti hoteli iz narodnopolitičnih vzrokov ohraniti izredne pristojnosti šefa civilne uprave in prej legalizirati njegove odredbe o utrjevanju nemštva, pa ostane še naprej vprašanje, zakaj so se zatem tako naglo premislili in nameravali uvesti takšno pravo ob priključitvi. Lahko domnevamo, da so si s takšno rešitvijo vprašanja o roku za uvedbo prava nameravali zagotoviti ustrezen razvoj za naprej, medtem ko se je določba, da na novo uvedeno pravo ne prizadene ukrepov za utrjevanje nemštva, nanašala na ukrepe, ki so jih bili že sprejeli.

Novi viri vsekakor potrjujejo dosedanje trditve, da je bil narodnoosvobodilni boj osnovni razlog za daljšo in tudi dokončno odložitev priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Sedaj tudi natančneje vemo, kateri dogodek – to je bila zmaga Cankarjevega bataljona nad nemško policijsko patroljo v Rovtu – je vzpodbudil šefa civilne uprave dr. Friedricha Rainerja, da je predlagal odložitev za daljši čas. Sodim, da ne bi mogli upoštevati morebitnega ugovora, da je to storil na Bormannov nasvet iz nekih drugih razlogov, saj je imel med svojim imenovanjem oziroma namestitvijo za gauleiterja NSDAP v Koroški 23. oziroma 30. novembra in 12. decembrom 1941 dovolj časa za predlog. Predlog o daljši odložitvi priključitve Gorenjske nemškemu rajhu je bil eden izmed številnih ukrepov v reakciji nemškega okupatorja na zmago Cankarjevega bataljona v Rovtu. Množična vstaja, ki je sledila tej zmagi, je samo še potrdila resnico, da pokrajina res ni „zrela“ za priključitev.

Ob tretji in daljši odložitvi priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu je nemški okupator še predvideval, da bo slej ko prej – po šestih mesecih – vendarle prišlo do priključitve. Toda vedno znova je moral ugotavljati, da Gorenjska – in tudi že Spodnja Štajerska – zaradi narodnoosvobodilnega boja nista „zreli“ za priključitev. To je ugotavljal tudi še potem, ko je poleti 1942 z ofenzivnimi operacijami in hudim nasiljem skušal popolnoma zatreti osvobodilno misel in akcijo v zasedenih slovenskih pokrajinah in tudi še pozneje, ter ni nikdar izvedel formalnopravne priključitve teh pokrajin nemškemu rajhu. Vendar ga to ni oviralo, da ne bi v njih uvedel zakonov in odredb, ki so veljale v sosednjih avstrijskih pokrajinah, in jih je tako v mnogočem vključil v nacistični gospodarski in politični sistem.

DAS PROBLEM DER EINGLIEDERUNG DER BESETZTEN SLOWENISCHEN GEBIETE IN DAS DRITTE REICH

(Zusammenfassung)

Im groessten Teil des im April 1941 von der deutschen Wehrmacht besetzten Gebietes wurde durch zwei Hitlers Erlasse am 14. April 1941 die Zivilverwaltung eingefuehrt, aehnlich wie das einige Monate frueher in Elsass, Lothringen und Luxemburg der Fall gewesen ist. Diese Zivilverwaltung in der Untersteiermark und in Gorenjsko (Oberkrain) sollte nur eine Uebergangslösung bis zum Anschluss der besetzten slowenischen Gebiete an die benachbarten oesterreichischen Laender Steiermark und Kaernten und damit zum deutschen Reich sein.

Es wurde zuerst vorgesehen, dass die besetzten slowenischen Gebiete am 1. Oktober 1941 dem Reich eingegliedert werden, der Anschluss wurde jedoch wiederholt aufgeschoben und zuletzt ueberhaupt nicht durchgefuehrt. Einige slowenische Historiker, als erster Dr. Metod Mikuš, haben anhand von in jugoslawischen Archiven befindlichem Quellenmaterial festzustellen versucht, weshalb die deutsche Besatzungsmacht den Anschluss der genannten slowenischen Gebiete an das deutsche Reich immer wieder aufschob und zuletzt ueberhaupt davon abkam. Der Verfasser vergleicht die Feststellungen einzelner Historiker mit Angaben aus den Archiven des Reichsinnenministeriums und der Reichskanzlei, die im Bundesarchiv in Koblenz aufbewahrt werden, und schildert eingehend die in den besetzten Gebieten selbst wie auch in den Zentralstellen des dritten Reichs getroffenen Vorbereitungen auf den Anschluss.

Der Verfasser ist zur Ueberzeugung gekommen, dass die erste Vertagung – vom 1. Oktober 1941 auf den 1. November 1941 auf gesetztechnische Gruende zurueckzufuehren ist. In der zweiten Septemberhaelfte wurde in Berlin noch am Entwurf des Eingliederungserlasses gearbeitet, dieser

musste Ende September stark abgeändert werden. Schon fuer die erste Vertagung der Eingliederung scheint Martin Bormanns Forderung ausschlaggebend gewesen zu sein – dass naemlich im unruhigen Gorenjsko (Oberkrain) auch nach der Eingliederung alle politischen und Verwaltungszustaendigkeiten in einer Person zu vereinen seien – in der Person des neuen Gauleiters der NSDAP und des Reichsstatthalters fuer Kaernten. Weil dafuer inzwischen die geeignete Person fast schon gefunden war, sollte mit der Eingliederung bis zu ihrer Amtsuuebernahme gewartet werden. Mit Gewissheit kann behauptet werden, dass auch die zweite Vertagung der Eingliederung, d. h. vom 1. November 1941 auf den 1. Januar 1942 auf denselben Grund zurueckzufuehren ist. Unbeantwortet muss dabei die Frage bleiben, ob nicht Bormann vielleicht noch andere Einwaende gegen die geplante Eingliederung von Gorenjsko dem dritten Reich im Herbst 1941 gehabt hat, denn es sind einige Faelle von Uneinigkeit zwischen verschiedenen deutschen Stellen hinsichtlich politischer Massnahmen in Gorenjsko bekannt.

Durch neues Quellenmaterial wird jedenfalls die Behauptung bestaetigt, dass der Volksbefreiungskampf der ausschlaggebende Grund fuer die Vertagung und letztlich fuer die Unterlassung von der geplanten Eingliederung der besetzten slowenischen Gebiete dem deutschen Reiche gewesen ist. Aus diesen Quellen ist auch genauer ersichtlich, welches Ereignis den neuen Chef der Zivilverwaltung fuer Oberkrain Dr. Friedrich Rainer bewogen hat am 12. Dezember 1941 eine Vertagung der Eingliederung fuer sechs Monate vorzuschlagen. Dieses Ereignis war der Sieg des Partisanenbataillons „Ivan Cankar“ ueber die deutsche Polizeistreife in Rovt am 12. Dezember 1941; dieser Sieg koennte als der groesste Sieg der slowenischen Partisanen in Gorenjsko oder sogar in Slowenien im Jahre 1941 ausgesprochen werden. Der Vorschlag fuer den laengeren Aufschub der Eingliederung war nur eine in einer Reihe von deutschen Massnahmen, die auf diesen Sieg folgten; der Massenaufstand, den dieser Sieg ausloeste, bestaetigte nur noch einmal die Tatsache, dass das Gebiet noch nicht „eingliederungsfuehig“ war. Weil die Eingliederung von Gorenjsko und der Untersteiermark gleichzeitig erfolgen sollte, wurde dadurch auch die Eingliederung der Untersteiermark aufgeschoben.

Bei dieser dritten und laengsten Vertagung der Eingliederung wurde von der Besatzungsmacht noch die Eingliederung zu einem spaeteren Zeitpunkt – in sechs Monaten – vorgesehen. Doch wurde der Besatzungsmacht immer wieder die Feststellung aufgezwungen, dass Gorenjsko – und dann auch die Untersteiermark – wegen des Volksbefreiungskrieges noch nicht anschlussreif seien. Die erwachten Gebiete wurden deshalb formell rechtlich nicht dem dritten Reich eingegliedert, doch wurden dort Gesetze und Verordnungen eingefuehrt, die in den benachbarten oesterreichischen Gebieten in Geltung waren; auf diese Weise wurden die beiden Gebiete tatsaechlich weitgehend in das nationalsozialistische wirtschaftliche und politische System eingegliedert.